

Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti ve Rivayet Usülleri Açısından Tasavvuf Hadis Münasebeti

The Narrations of Hadiths by Sufis and Relation of Hadith and Sufism in Respect of Forms of Narration

Dr.Ahmet YILDIRIM

İslâmî ilimlerinin Kur'ân'dan sonra ikinci kaynağı hadisler olduğu gibi, tasavvufî hayat ve düşüncenin de Kur'ân'dan sonra ikinci kaynağı hadisler yani Hz.Peygamber'in sözleri, tavsiyeleri ve yaşama şeklidir. Hatta tasavvufun şekillenmesinde hadislerin ve diğer rivayetlerin Kur'ân'dan geri kalmayacak şekilde rol aldığı ifade edilebilir. Bu hadisler sûfilerin birçok anlayış, düşünce ve fikirlerin temel taşı olmuşlardır. Ayrıca tasavvuf ehlinin başlangıçtan beri hadis ilmiyle meşgul olmaları ve ilk sûfilerin ekserisinin muhaddis olması ister istemez tasavvufî hadis arasında yakın bir ilişki meydana getirmiştir. Bu sebeple tasavvuf ehlinin hadis rivayeti ve sûfilerin rivayetlerde uyguladıkları usüller hakkında bilgi sahibi olmak bu ilişkinin ortaya çıkması açısından zorunluluk arz etmektedir.

A. Tasavvuf Ehlinin Hadis Rivayeti

Her fırsatta sünnete bağlılıklarını ifade eden tasavvuf ehlinin hadis rivayetine karşı bir muhalefet içinde olmamaları gerektiği ilk akla gelen husustur.¹ Bu noktadan hareketle konu biraz daha ayrıntılı incelendiğinde hadis rivayetine sûfilerin, muhaddis ve fakihler kadar önem vermedikleri anlaşılır. Böyle bir neticeye onların söz ve fiillerine bakarak varmak mümkündür. Pek çok sûfilerin tasavvufa intisap etmeden önce hadis ve diğer zâhirî ilimlerle meşgul iken, tasavvufa intisaplarından sonra bu meşguliyetlerini tamamen bırakarak kendilerini ibadete verdikleri görülmektedir. Bunlara tabakat ve teracim kitaplarında işaret edilir. Meselâ İbn Hibbân (ö.354/965) bundan dolayı çoğu sûfi için, "zühd ve ibadetin galip geldiği kimselerdendir. Öyle ki hıfz ve itkan-dan gafildir" ifadesini kullanılır.² Bu isimler arasında Abbâd b. Abbâd es-Sûfî ez-Zâhid,³ Selm b. Meymûn ez-Zâhid er-Râzî,⁴ Abdülvâhid b. Zeyd el-Âbid⁵ zikredilebilir.⁶

Sûfilerin hadis rivayeti ilgili tutumlarını kendi sözlerinde bile görmek mümkündür. Hasan Basrî (ö.110/725) şöyle der: "İstediğiniz kadar ilim öğrenin. Allah'a yemin olsun ki ilimle amel edinceye kadar Allah size ecir nasip etmeyecektir. Sefihlerin gayreti rivayet etmektir. Âlimlerin gayreti ise riayettir."⁷

Fudayl b. İyâz da (ö.187/802) kendisine hadis rivayet etmesini isteyen İshak b. İbrahim'e şöyle cevap verir: "Benden dinarlar isteseydi, bu bana hadisten daha kolay gelirdi. Şâyet bildiğinle amel etse idin, bu seni hadis semaindan alıyordu."⁸

Bişr Hâfî ise (ö.227/841) dünyada aziz âhirette salim olmak isteyen hadis rivayet etmemesini söylerdi.⁹

Sûfilerin söz ve fiillerinde hadis rivayetine karşı ortaya koydukları tavır hemen hemen böyledir.¹⁰ Hadise olan sevgi ve bağlılıklarını her fırsatta belirten ve bu husustaki sevgilerinden asla şüphe edilmeyen bu grubun hadis rivayetine karşı tutumlarının izahı ne olabilir? Onları böyle bir davranışa sevkedecek sebeplerin ortada mevcut olması gerekir. Onlardan bize intikal eden bazı rivayetlere bakıldığında hadis rivayetine karşı gösterdikleri bu tavrın sebeplerini görmek mümkündür. Bu sebepler:

1. Riya endişesi
2. Kibir
3. Nefsin arzusuna muhalefet etme
4. İçinde buldukları halet-i rûhiye

¹Mutasavvıf muhaddis yakınlığıyla ilgili olarak bkz. Hatîb, *Târihu Bağdâd*, III, 169; IV, 10.

²İbnu'l-Cevzî (ö.597/1201) hadislerinde yalana düşen, hadis uyduran ve hadisleri değiştiren râvileri beş kısma ayırır. Bunlardan bir grubu zühde dalıp hıfz ve temyizden gafil olanlar olarak nitelendirir ve onlardan bir kısmının durumlarını şöyle anlatır: Onlardan bir kısmı kitaplarını zayi etmişler, yakmışlar ve toprağa gömmüşler, sonra da ezberden hadis rivayet etmeye kalkışmışlar ve hata etmişlerdir. Bazen mürsel haberi merfu, mevkûfu müsned yapmış, bazen de isnadı kalb etmişler, bir hadisi diğerinin içerisine sokmuşlardır. İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdûat*, I, 35-36; İbn Receb el-Hanbelî (ö.795/1393) de, bunları iki kısma ayırır: 1. İbadette meşgul olmaktan hadis ezberlemekten geri kalanlar. Bunların hadislerinde vehm, mevkuf haberi merfu', mürseli mevzul yapma durumu çoktur. Ebân b. Ebî Ayyâş ve Yezid er-Rakkâşî gibi. 2. Huffâzın dışında sıdk ehli olanlar. Bkz. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, II, 389-95.

³İbn Hibbân, *Mecruhîn*, II, 170; Zehebî, *Mizân*, II, 368.

⁴İbn Hibbân, *age*, I, 345; Zehebî, *age*, II, 186.

⁵İbn Hibbân, *age*, II, 154-155; Zehebî, *age*, II, 672-73.

⁶Bkz. Abdullah Aydınlı, *age*, s.135.

⁷Ebû Tâlib el-Mekkî, *age*, I, 133; Gazzâlî, *İhyâ*, I, 64.

⁸Ebû Nuaym, *age*, VIII, 86-87; Şa'ranî, *Tabakatu's-Şa'ranî*, I, 69.

⁹Şa'ranî, *age*, I, 69.

¹⁰Geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydınlı, *Tasavvuf ve Hadis*, s.135-138.

5. İbadetlere ve diğer dinî vazifelere engel olma düşüncesi
6. Hadis rivayetinin dünyalık elde etme aracı haline gelmesi
7. Hadis rivayetinin aldığı şekil ve hadisçilerin durumu
8. Hadis rivayetinin taşıdığı mesuliyet
9. İş ehline bırakma arzusu

Süfîlerin hadis tahsili ve rivayetine karşı tutum ve tavırların sonucunda, kendileri için mazur sayılacak sebepler olsa da bu durum onların nakil ve rivayetlerinin değerinin düşmesine, hadis eğitimlerinin ve sahih hadis bilgilerinin azalmasına ve yazılan malzemeyi imha etmeleri gibi hoş olmayan sonuçlara neden olmuştur.¹¹

Ancak bu ilişkinin doğurduğu sonuçlar bakımından şunları söylemekte fayda vardır: Tasavvuf ehlinin hadis rivayeti konusunda muhaddislerin gösterdiği titizliği gösterdiklerini söylemek zordur. Çünkü muhaddisler hadisleri hıfz ve rivayet için bilinen titizlikleri ile öğrenip nakle derken tasavvuf ehli, hadisleri bir işrad vesilesi ve ahlakî öğüt şeklinde değerlendirmişler; hadisleri mana ile rivayet etmişler ve hadis rivayetinde özellikle sened konusu üzerinde pek fazla durmamışlardır. Mutasavvıfların bir kısmının eserlerinde görülen zayıf ya da mevzu hadislerin varlığının sebebi budur.

B. Süfîlerin Hadis Rivayetinde Hadisçilerden Ayrılan Yönleri ve Rivayetlerinde Uyguladıkları Usüller

Süfîlerin hadis ile ilgili tutumları incelendiğinde hadis rivayeti bakımından onların, hadisçilerden ayrılan birçok yönü bulunduğu görülmektedir. Bunlar ortaya konulmak suretiyle süfîlerin rivayetlerinde uyguladıkları usüller hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür:

1. Rivayetlerde Sened Zikredilmemesi

Süfîlerin hadis tahammül ve edasındaki genel tavırlarından anlaşıldığına göre onlar hadise, öğüt almak ve amel etmek için yönelmişler, gayretlerini isnad üzerinde yoğunlaştırmamışlardır. Onlar için önemli olan sened değil hadisin ihtiva ettiği mâna olmuştur.

Bu konuda Hasan Basrî (ö.110/728) ile ilgili şu olay dikkat çekicidir: O bir hadis rivayet etti. Bunun üzerine bir adam ona: "Ya Ebâ Saîd! Bu hadisi kimden rivayet ettin?" diye sordu. Hasan Basri: "Kimden olduğunu ne yapacaksın? Öğüdün sana ulaşsın, delil olması yönüyle seninle ilgili durumu ortaya çıktı ya!" diye cevap verdi.¹² Öğüt almak ve hadisin ihtiva ettiği mâna ile amel etmek gibi düşüncelerle olacak ki süfîler hadis nakle derken pek sened zikretmez, talikde bulunurlar.¹³ Çünkü onların işi rivayet değildir. Bunun örneğini Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1039) *Hilye* adlı eserinde görebiliriz: Muhammed b. Nadr âbid arkadaşlarından hadis naklettikten sonra şöyle demektedir: "Onların işi rivayet değildir. Bir insana tavsiyede bulduklarında veya öğüt verdiklerinde, Hz.Peygamber'den (s.a.) mürsel olarak rivayette bulunurlardı."¹⁴ Diğer

tarafından süfîlerden gelen hadislerin çoğunun müzakere yoluyla olduğu belirtilmektedir. Hatîb Bağdâdî (ö.463/1071) *Tarihü Bağdad*'da Bîşr b. Hâris (ö.227/841) hakkında bilgi verirken Onun çok hadis bilgisi olduğunu, kendini hadis rivayetine adanmadığını, hadis rivayetini kerih gördüğünü, bundan dolayı da kitaplarını toprağa gömdüğünü söylemektedir.¹⁵

İlk dönemlerde hadisin senedine ehemmiyet verilmiyordu. Bu devirlerde hadiste yalancılık pek söz konusu olmadığı için bu durum o kadar mahzurlu da değildi. Hasan Basrî (ö.110/728) bu gerekçe ile kendini isnadsız hadis rivayet etme hususunda mâzur sayıyordu. Bir zat ona: "Sen bize rivayet ediyor ve Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu diyorsun. Hadisi sana rivayet edene isnad etsen olmaz mı? dedi. Hasan Basrî'nin cevabı şöyle oldu: Allah'a yemin olsun ki biz (şimdiye kadar) ne yalan söyledik, ne de yalanlandık. Horasan'a savaşta gittiğimizde bizimle beraber Rasûlullah'ın (s.a.) ashabından üç yüz kişi vardı.¹⁶ Böylece Hasan Basrî ve Ebû l-Âliye (ö.106/724) gibi şahsiyetlerin râvîlerin durumlarını araştırmaya gerek duymamalarının¹⁷ sebebinin hicrî birinci asırda henüz yaygın olan güven olduğu belirginleşmektedir. Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996) de *Kûtu'l-Kulûb*'da zikri geçen hadis, haber ve eserlerin naklinde isnada yer vermemiştir. Bunda eserin teknik mânada bir hadis mecmuası olmamasının yanı sıra, müellifinin "bazan zayıf hadisler sahih bir isnadla geldiği gibi, sahih hadisler zayıf bir isnadla rivayet edilmiş olabilir ve bu da akla uygun olabilir. Çünkü biz bütün hadisleri toplayabilmiş değiliz. Bir de şunu gözden kaçırmamak gerekir: Bazı hadisçilerin zayıf gördüğünü diğerleri kuvvetli bulmakta, bazılarının cerh ve zemetttiği râvîleri bazıları âdil bulup methetmektedir. Bu durumda o kimse, hakkında ihtilâf olan birisi olmaktadır. O zaman kendisinden üstün veya en azından kendisi gibi olmayan birinin sözüyle, bu kimsenin hadisi reddedilmez",¹⁸ şeklinde bir düşünce içerisinde bulunmasının da etkisi olduğu söylenebilir. Ancak Ebû Tâlib el-Mekkî'ye (ö.386/996) göre senedi hakkında bir şeyler söylene de şu şartlar muvacehesinde bu tür haberlerle ihticac edilir: Kitaba, sahih sün-

¹¹Konuyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydın, age, s.121-159; Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s.31-34 (Basılmamış doktora tezi, Ankara-1996)

¹²İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, II, 70.

¹³Süfîler her ne kadar ibadette meşgul olmaktan hadis rivayetinde bulunmamışlarsa da, müned olarak hadis rivayet edenler de bulunmaktadır. Meselâ İbnü'l-Cevzî Ma'rûf-Kerhî'den müned olarak rivayet ettiği yedi hadise yer verir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbu Ma'rûfî'l-Kerhî ve ahbaruhu*, s.57-73. Metin tenkidinde bulunan süfîler de vardır. Örnek için bkz. Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, s.110-111.

¹⁴Ebû Nuaym, age, VIII, 224.

¹⁵Hatîb, *Tarihü Bağdât*, VII, 67.

¹⁶Buhârî, *et-Tarihü'l-kebir*, V, 452. Hasan Basrî'nin hadislerinde sened zikretmemesinin dayanak noktasının şu olduğu belirtilir: O rivayet ettiği hadisleri, karşılaştığı ve sohbet ettiği, hem takva ve doğruluk örneği olan ve hem de hiç yalan söylemeyen bir sahâbîden almıştır. Dolayısıyla onları rivayetinde belirtmemesi rivayetinin önemini azaltmaz. Ekrem Ziya Umerî, *Hadis Tarihi*, s.73.

¹⁷Hatîb, *el-Kifâye*, s.411.

¹⁸Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 177.

nete, ümmetin icmasına muhalif olmaması ve sadık imamların şehadetiyle hadisi nakledenin yalancılığının ortaya çıkmaması.¹⁹ Sulemî de söz uzamasın diye eserinde senedleri atmıştır.²⁰

Senede önem vermeme tutumu, daha sonraları güven ortamının kaybolup yalancılığın yayılmasıyla sûfilerin arasına çok miktarda zayıf ve mevzu rivayetlerin girmesine sebep olmuş; böylece bu konuda hadisçilerden ayrı düşmüşlerdir. Bilindiği üzere muhaddisler göre bir rivayetin değeri, sened ve metin yönünden tahliliyle anlaşılabilir. Onlara göre sened, hadislerin değerlendirilmesinde rolü olan en önemli bir faktördür.

2. Mâna ile Rivayet Etmeleri

Hadis metninin, salahiyetli şahıslar tarafından, anlamı bozulmamak şartıyla Rasûlullah'ın (s.a.) kullanmış olduğu lafızlardan başka lafızlarla ifade edilerek rivayet edilmesine manayla rivayet denmektedir.²¹

Selef ve hadiste derinleşen âlimler hadisin mâna ile rivayetini câiz görmedikleri gibi takdim, tehir, noksan, ziyade ve hazif olmaksızın lafzın aynısının korunmasını gerekli görürler.²² Lafzın delâlet etmiş olduğu mânayı hakkıyla bilmeyen, anlamı değiştirebilecek söz ve terkibleri tefrik edemeyen kimsenin meşrû bir maksatla da olsa hadis lafzının yerine müradifini koymasını da caiz görmemişlerdir.²³

Hadis ashâbı ile ve usûlcülerden bir grup, Arap diline gerçek mânada vakıf olan âlimin de ancak işittiği lafız ile rivayet etmesini vâcip görmüşler ve lafzın hiçbir şekilde değiştirilmesine cevaz vermemişlerdir.²⁴

İbn Hazm (ö.456/1063) ile diğer zâhiriyye uleması daha ileri giderek hadislerin mâna ile rivayetini haram görmüşlerdir.²⁵

İçlerinde dört büyük imamın da bulunduğu büyük bir çoğunluk hadisin anlamını bozmamak şartıyla değişik lafızlarla rivayet edilmesinde bir beis görmemişlerdir.²⁶

İbn Hacer (ö.852/1448) bu konudaki ihtilaflara da işaret ederek şöyle demektedir: "Hadisin mâna ile rivayetine gelince bu konudaki ihtilâflar meşhurdur. Hadisçilerin çoğu mâna ile rivayetin câiz olduğu görüşündedirler ve bu konudaki en kuvvetli delilleri, İslâm şeriatının yabancı milletler için kendi dilleri ile açıklanabileceği üzerinde oluşan icmadır. Bu anlayışa göre, din ile ilgili bir şeyin yabancı bir dile çevrilmesi câiz olunca, aynı şeyin yine Arapça'ya tercümesindeki cevaz daha evla olur. Çünkü Arapça bir metnin mâna ile rivayeti yine aynı metnin Arapça olarak değişik kelimelerle ifade edilmesi bir bakıma tercümesi demektir."²⁷

Selman Başaran'ın tesbitine göre mânayla rivayet problemi hadislerin kitaplarda toplanmasından öncesine ait olan bir husustur ve günümüze kadar devam etmiş değildir. Hadisler kitaplarda toplandıktan sonra büyük ölçüde böyle birşey ortadan kalkmıştır.²⁸ Buna karşılık Batalyevsî (ö.521/1127) ise, muhadislerin çoğunun

hadisleri Hz.Peygamber'in (s.a.) ağzından çıktığı gibi nakledilmesine ehemmiyet vermediklerini, hadiste kastedilen mânayı başka lafızlarla ifade ettiklerini belirtir.²⁹ Mehmet Görmez ise hadislerin yazı ile tesbitinde de aynı problemin devam ettiğini, en sahih hadis kitabı olarak kabul edilen Buhârî'nin (ö.256/870) dahi, hadislerin orijinal lafızlarını muhafazaya özen göstermediğini nakletmektedir.³⁰

Sûfilerin rivayetlerinde sened zikretmemeleri bir yana hadisleri mâna ile rivayet etmelerinde de birtakım tesahüller görülür. Onların bu durumu, rivayet ettikleri hadisler genel kabul görmüş hadis kitaplarındaki benzerleriyle karşılaştırıldığında görülen kelime farklılıkları, kelimelerin takdim-tehir edilmeleri ile ortaya çıkmaktadır.³¹ Nitekim Hasan Basrî'ye "Ey Ebâ Saîd! Birgün bize hadisi bir lafızla rivayet ediyorsun ertesi gün başka bir lafızla rivayet ediyorsun? denildiğinde, onun da: "Mânada isabet edersen hadiste bir beis yok" şeklinde cevap vermesi³² bunun böyle olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ebû Tâlib el-Mekkî (ö.386/996) bu durumu

¹⁹Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 177. Bunun yanında Ebû Tâlib el-Mekkî kendisiyle amel edilebilecek hadiste şu şartları da arar:

1. Bir hadis ilk iki asırda kullanılacak, nakledilecek veya

2. İlk üç nesil rivayet edecek veyahutta

3. Bir asırda nakledildiğinde, o asrın âlimleri onu inkar etmeyecekler.

Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 177.

²⁰Sulemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sulemî'nin Risâleleri*, s.35.

²¹Abdullah Aydın, *Hadis İstihlakları Sözlüğü*, s.130. Lafız farklılıklarının sebebi şöyle açıklanmıştır: Bize nakdedilen ve lafızları farklı olan hadislerdeki bu farklılıkların tamamı mâna ile rivayet sebebiyle olmuştur denemez. Bunların birçoğu, Resûlullah'ın (s.a.) meclislerinin çok ve farklı olduğundandır. Nihat Yatkın, *Hadislerin Mana ile Rivayeti ve Neticesi*, s.13.

²²Hatib el-Bağdadî, *el-Kifâye*, s.232.

²³Suyûtî, *Tedrib*, II, 151, Ahmed Naim, *Tecrid Mukaddimesi*, s.454.

²⁴Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fasil*, s.535,538.

²⁵İbn Hazm, *el-Ihkâm*, II, 213; Sehâvî, *Fethu'l-Muğis*, III, 143; Ahmed Naim, *Tecrid Mukaddimesi*, s.455.

²⁶Suyûtî, age, II, 151-152. Deliller için bkz. Hatib, *el-Kifâye*, 234vd. Suyûtî, age, II, 151vd.

²⁷İbn Hacer, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, s.93-94..

²⁸Selman Başaran, "Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi" UÜİFD, sy.3, c.3, Bursa 1991, s.59-60.

²⁹Bkz. Batalyevsî, *Kitabu't-Tenbih*, s.175.

³⁰Bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, (Ankara 1995 basılmamış doktora tezi), s.228-229.

³¹Eşref Ali "Dünyada bir garib (yabancı) veya yoldan geçen bir yolcu gibi ol. Kendini kabir ehlinde say". (Buhârî, 81/Rıkâk, 3 (VII, 170); Tirmizî, 37/Zuhd, 25 (IV, 490, h.no: 2333); İbn Mâce, 37/Zuhd, 3 (II, 1378, h.no:4114) hadisini naklettikten sonra "Ölmeden önce ölünüz" sözünün teyidi başlığı altında şunları söyler: Bu söz halk arasında çok yaygındır. Hadis anlam olarak bu sözle aynıdır. "Ölmeden önce ölünüz" sözünü, bu hadisin mâna ile rivayeti olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü tasavvuf erbabının pekçok sözü hadis ismiyle meşhur olmuştur. Bu durum, (onların bir kastından değil) bilakis ifadelerindeki mânaların hadislerde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Netice olarak şunu diyebiliriz: Sûfilere hadis uydurucusu demek haddi aşmaktır. Eşref Ali, *Hadislerle Tasavvuf*, s.43.

³²Hatib, age, s.243; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulüb*, I, 177. Bu anlayış Hakîm Tirmizî'de bulunmaktadır. Bkz. Hakîm Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, I, 356.

açık bir şekilde belirterek şöyle der: "Rasûlullah (s.a.), sahâbe, tabiîn ve tebeu't-tâbiînden gelen haberlerden bu kitapta zikrettiklerimizin elimizde bulunan az kısmı müstesna, hepsini ezberden yazdık ve mâna yolu ile naklettik. (...) Haberlerin çoğunda lafza itibar etmedim ve hemen hepsinde mâna ile rivayette bulundum. Çünkü bana göre, kelâmın geliş ve kullanış şekillerini, mânaların değişik yönlerini bildikten ve kelâmı tahrif ve tebdil edip anlaşılmasına mani olan şeylerden sakındıktan sonra, haberi mânen rivayet ettiğinde artık lafızları araştırmak vacip değildir."³³

Ebû Tâlib el-Mekkî bu konuda ilk ve yalnız olmadığını belirtmek için, daha sonra, hadislerin bizzat lafızlarının dışında mâna yoluyla rivayet edilebildiği konusunda bir ruhsat veren ve mâna ile rivayete cevaz verenlerle ilgili şu listeyi vermiştir: Hz.Ali, İbn Abbas, Enes b. Mâlik, Vâsile b. el-Eska ve Ebû Hureyre bunlardır. Ayrıca tabiînden pek çok kimse de bu fikirdedir. İbrâhim en-Nehaî (ö.96/714), Şa'bî (ö.103/719), Mücâhid (ö.104/722), Hasan Basrî (ö.110/728), Amr b. Dînâr (ö.125/743), İkrime.³⁴ Öte yandan Ebû Tâlib el-Mekkî, İbn Sîrîn'in (ö.110/728) "Hadisi on kişiden dinliyordum, lafızları muhtelif olduğu halde, mâna birdi" sözünü naklettikten sonra mâna ile rivayetin gerekli oluşunu şöyle anlatmıştır:

Bunun için, sahâbe-i kirâm, Rasûlullah'dan (s.a.) yaptıkları hadis rivayetinde farklı metodlar kullanmışlardır. Bir kısmı hadisin tamamını rivayet etmiş, bazıları muhtasar olarak, bazıları mâna yoluyla nakletmiş, bazıları da mânaya ters düşmediği ve maksadı karıştırmadığı sürece farklı lafızlar kullanmışlardır. Bunu yaparken hiçbiri (Rasûlullah (s.a.) adına) kasden yalana niyetlenmemiş, hepsi de doğruyu anlatmayı ve iştîğinin manasını nakletmeyi kasetmiştir. Bunun için bu konuda geniş davranmışlardır.³⁵ Bir başka gerekçe olarak da Kur'an lafzının yedi harf üzere kiraatının câiz olmasını öne sürmüştür. Bu konuda bir hadisin lafzındaki bir harfi soran kişiye, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın (ö.198/814) vermiş olduğu şu cevabı kendisine delil olarak kullanmıştır: "Elimizde Allah'ın Kitab'ından daha yücesi yoktur. Bunda yedi harf üzere okumaya ruhsat verilmiştir. Böyle olunca mürsel ve maktu olarak sizlere naklettiğimiz hadis lafızlarında fazla ince eleyip sık dokumayın."³⁶ Sonunda kendî rivayetleriyle ilgili durumunu da şöyle savunmuştur: Öyleyse rivayet etmiş olduğumuz bazı mürsel ve maktu haberlerde niçin değişik lafızlarla ve mânen rivayette bulunduğum diye bana fazla yüklenilmesin. Onların bir kısmının senedi hakkında çok söz edilmiş olabilir. Çünkü çoğu kez maktû ve mürsel bir haber imamlar rivayet ettiği için bazı müsned haberlerden daha sahih olmaktadır.³⁷

Mâna ile rivayet konusunda müsamaha gösterenlerin bazıları, tasnif edildikten sonra da hadisleri mâna ile nakletmeğe devam etmişlerdir. Özellikle fıkıh kitaplarında yer alan hadisler, asırlar geçtikçe lafız birliğini kaybetmiş ve değişik şekiller almıştır. Belki de bu aşırı müsamaha'nın istismarı sonucu olarak Hz.Peygamber (s.a.) adına birçok söz uydurulmuş ve "mânası İslâmın ruhuna, şu âyetin bu sahih hadisin muhtevasına uygundur,

dolayısıyla lafız olarak Hz.Peygamber'in (s.a.) ağzından çıkmamış bile olsa mâna bakımından doğrudur" denilerek birtakım uydurma hadisler sahihmiş gibi gösterilmiştir.³⁸ Mâna rivayetinde aşırı müsamaha'nın en büyük zararı belki de bu olmuştur.³⁹

Sûfilerin herhangi bir hadisin naklinde sadece mânanın doğru olmasını yeterli görmeleri ve hadislerin lafızlarına dikkat etmemeleri mâna ile rivayet konusundaki bu müsamahakar tutumdan kaynaklanmaktadır. Neticede onların bu tavırları, hadis rivayeti konusunda gevşek davranmalarına, rivayetlerinin değerlendirilmesine, dolayısıyla zayıf ve mevzu haberlerin kendilerine izafe edilmesine sebep olmuştur.

3. Keşif, İlham ve Rüya Yoluyla Hadis Rivayet Etmeleri

Keşif, ilham ve rüya yoluyla hadis elde etmek veya elde edilen hadisleri, yine bu yollarla Hz.Peygamber'e tashih ettirme işi çoğunlukla sûfilerin başvurduğu metodlardan birisidir. Sûfilere göre akıl ve nakil belli ölçülerde dinî bilgilerin kaynağı olmakla birlikte en ulvî ve kutsal dinî bilgiler keşif ve ilhamla elde edilir.⁴⁰ Onlara göre kitaplarda tedvin edilmiş naklî ilimler sınırlıdır. Naklî ilimleri tahsil eden kimse o sahada belirli bir doyuma ulaşır. Ancak vehbî ilimlerin kaynağı bizzat Allah olduğu için ardi arkası kesilmez.⁴¹

Hadis ehli tarafından tasvîp edilmeyen⁴² ve sûfilerin benimsemiş olduğu rüya, keşif ve ilham ile hadisleri ri-

³³Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 176.

³⁴Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 176. Hakîm Tirmizî de sahâbenin mana ile rivayet ettiğine kanidir. Bkz. Hakîm Tirmizî, age, I, 355-56.

³⁵Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 176.

³⁶Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 177. Benzer görüşler için bkz. Şâfî, *er-Risâle*, s.274 (madde: 753); Suyûtî, *Tedrib*, II, 152; Sehâvî, *Fethu'l-Mugis*, III, 143.

³⁷Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 177. Sonra da Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 177.

³⁸Meselâ "Vatan sevgisi imandandır."; "Dünya âhiretin tarlasıdır", "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım"; "Nefsini bilen Rabbin bilir" gibi nakiller mânası sahih olduğu söylenen, dolayısıyla hadis olduğu anlatılmak istenen ibarelerden sadece bir kaçıdır. Böyle nakillerin diğer İslâmî disiplinlerin kaynaklarında olmakla beraber daha çok tasavvuf literatüründe olduğunu söylemek mümkündür. İzmirli İsmail Hakkı bunu şöyle ifade eder: Mevzu hadisler iki nevidir. Birinci kısım: Şeriatu muhalif olan münker rivayetler. Diğerleri ise mânaları sahih olmakla birlikte fem-i Rasûl'den sudür etmemiş olanlardır. İzmirli birinci türdeki hadisler için şöyle söyler: "Sünnet-i seniyye işlemiş ve ahvâl-i seniyye-nebeviyyeyi bi hakkın bilmüş olan zat için kolay kolay malum olur. İkinci kısmı bilmek ise ancak isnadı tanımak ve araştırmakla mümkün olur. Tasavvuf, ahlâk, tefsir ve tarih kitaplarında bulunan mevzu hadislerin pek çoğu bu kabildendir. İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, s.99-100.

³⁹Selman Başaran, agm, s.71. Selman Başaran mâna rivayetine aşırı müsamaha edilmesinin bazı zararlı sonuçlarını kısaca şöyle ifade etmiştir: 1. Hz.Peygamber'in lafızlarını aynen okuma ve okutma zevkinden mahrumiyete götürmüştür. 2. Mâna rivayeti hadis uyduranların işini kolaylaştırmıştır. 3. Lafız değişiklikleri anlayış farklılığına sebep olmuş, âlimler arasındaki ihtilâfların büyük bir kısmı hadislerdeki lafız farkından kaynaklanmıştır. Selman Başaran, agm, s.74.

⁴⁰Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlim-i Kelâm*, s.36.

⁴¹Bkz. Eşref Ali Tânevî, age, s.53.

⁴²Bkz. Mubarekfürî, *Mukaddime*, I, 244-245; Kasımî, *Kava'idu't-Tahdis*, s.192.

vayet ve tashih etme metodu pekçok sūfide görülmektedir. Meselâ Ebû Talib el-Mekkî (ö.386/996) bu metoda şöyle bir açıklama getirir: Birtakım hadisçilerin zayıf bulunduğu bazı kimseler vardır ki, onlar âhiret âlimlerinden ve mârifet ehlindedir. Bu insanların hadis ve haber rivayetinde kendine has rivayet metotları vardır. Bu kişiler rivayetlerinde ona göre hareket ederler. Bu durumda hadisçiler bu tür rivayetleri nakledenlerin aleyhinde bir delil değil, esasında bu tür rivayetleri nakledenler hadisçiler aleyhinde delil olurlar. Çünkü bu rivayet metodunu muhaddisler dışında hiç kimse zayıf kabul etmemiştir. Bundan dolayı hadis ehli bu rivayeti yapanları kendi metotları dışında görmüştür.⁴³ Şa'rânî (ö.973/1565), sūfîlerin bu konudaki metodunu hadisin nakledilmesiyle ilgili hususları anlatırken ortaya koyar: "Hadislerin doğruluğu, ya naklen ya da Hz.Peygamber'e (s.a.) sormak suretiyle anlaşılır. Bir hadiste nakil yönünden zayıflık ve tutarsızlık varsa, uyanıkken, şifahî olarak ve anında bunun Hz.Peygamber'den (s.a.) sorulması gerekir. Şayet hadisi anlatanlar gerçek muhaddis iseler ve hadis de Hz.Peygamber'in (s.a.) anlatış tarzına uyuyorsa, artık bu hadisi Hz.Peygamber'den (s.a.) sormaya lüzum yoktur."⁴⁴ Yine Şa'rânî şöyle anlatıyor: Suyûtî'nin (ö.911/1505) arkadaşlarından Abdulkadir eş-Şâzelî'de Suyûtî'nin eliyle yazılmış bir kağıt gördüm. Ondan, Kayıtbay nezdinde şefaatte bulunmasını isteyen birisine göndermişti. Suyûtî bu kağıtta bizzat kendisi şöyle diyordu. "Ey kardeşim bilersen ki şu ana kadar ben yetmiş beş defa Rasûlullah'la (s.a.) uyanıkken konuşmada bulundum. Valilerin (idarecilerin) yanına girdim diye Hz.Peygamber'in benden perdeleneceğinden korkmasam kaleye (saraya) çıkar, senin için sultanın yanında şefaatte bulunurdum. Muhaddislerin kendi metotlarıyla zayıf buldukları hadislerin sahihleştirilmesinde O'na muhtacım. Yani şüphelenmediğim hadisleri sorup cevabını alıyorum."⁴⁵ Bu açıklamalardan kendine has metotlarla hadis rivayet edenlerin bulunduğu ve bunların sūfîler olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Talib el-Mekkî bu metotla rivayet edilen hadislerden örnekler verir: Meselâ *Kûtul-kulûb*'da Hızır'ın (a.s.) Hz.Peygamber'den (s.a.) nakledip tashih ettiği ve rüya kanalıyla da Hz.Peygamber'e (s.a.) tashih ettirilen bir haber senedli olarak zikredilmiştir.⁴⁶ Aynı şekilde, teşehhüd konusundaki farklı rivayetlerden hangisinin alınacağı yine rüya yoluyla tesbit edilmiştir. Sâlihlerden birisi, Nebi'yi (s.a.) rüyasında görmüş ve "Yâ Rasûlullah! Âlimler teşehhüd konusunda ihtilaf ettiler. Biz hangisini alalım?" demiş. Hz.Peygamber'de (s.a.) "İbn Umri Abd'in rivayet etmiş olduğu teşehhüdü!" buyurmuştur.⁴⁷ Bir diğer örnek de Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) *Risâle*'sinde geçmektedir. Kuşeyrî şöyle anlatıyor: Ebû Abdurrahman es-Sulemî'nin şöyle dediğini işittim. Sulemî (ö.412/1021) Ebû Ali Şebevî'nin Rasûlullah'ı (s.a.) rüyasında gördüğünü ve ona şu soruyu sorduğunu söylediğini işittiği: Şebevî -Yâ Rasûlullah- 'Benim saçlarımı Hud sûresi ağarttı' sözünün senden rivayet edildiği doğru mudur? Bu doğru ise, Hud sûresinin hangi kısmı seni ihtiyarlattı. Nebîlerin kıssaları mı, yoksa geçmiş milletlerin mahvolmaları mı? Rasûlullah (s.a.) 'Bunların hiçbirini değil, sa-

dece Hak Teâlâ'nın: "Emrolunduğunu gibi istikamet üzere ol! sözü beni ihtiyarlattı, saçlarımı ağarttı"⁴⁸ buyurdu.⁴⁹

İmam Sâğânî de (ö.650/1252) *Meşârku'l-Envâr* adlı eserinde Hz.Âişe'den rivayet edilen ve 'İzâ vudie' 'aşâu...' şeklinde başlayan hadisi rüya yoluyla âlî senedle naklettiğini söylemekte ve bunun nasıl olduğunu anlatmaktadır.⁵⁰

Şa'rânî (ö.973/1565) şöyle anlatıyor: Rasûlullah'ı (s.a.) rüyada gördüm. Kendisine meşhur olan "Size mecnûn deninceye kadar Allah'ı zikredin" hadisi ile İbn Hibbân'ın (ö.354/965) *Sahih*'inde bulunan, "Size mecnûn deninceye kadar Allah'ı çokça zikredin" hadisini sordum. Rasûlullah (s.a.) hem İbn Hibbân'ın hem de diğer râvinin rivayetinin doğru olduğunu, her ikisini de kendisinin söylediğini, bir defasında öyle, diğerinde böyle dediğini söyledi.⁵¹

Bazı sūfîler bir kısmı hadislerin sıhhatini savunurken mâna âleminde bizzat Hz.Peygamber'le (s.a.) ilişki kurduklarını söylerler. Meselâ, "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım"⁵² şeklinde tasavvuf literatüründe şöhret bulan rivayeti İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1724), şerh etmek maksadıyla *Kenz-i Mahfî* isiminde mustakil eser kaleme almıştır. Bursevî kitabının mukaddimesinde şöyle der:

"Muhyiddîn İbn Arabî (ö.638/1240) *Futûhât-ı Mekkiyye* adlı eserinde bu hadis için şöyle buyurur: Bu hadis keşfen sahih, naklen sabit değildir, İmam Suyûtî (ö.911/1505) *ed-Dureru'l-Muntisire* adlı kitabında şöyle demiştir: Bu hadis asılsızdır.⁵³ (...) Bu mevzuda bizim

⁴³Ebû Talib el-Mekkî, age, I, 177.

⁴⁴Şa'rânî, *Levâkihu'l-Envârî'l-Kudsiyye*, s.655.

⁴⁵Şa'rânî, *el-Mizânul-Kubrâ*, I, 44. Velilerin Hz.Peygamber'i (s.a.) uyanıkken görebileceği ve Hz.Peygamber'in her meclisi ve her mekana ruhuyla ve cesediyle gelebileceği, yeryüzünün her tarafına tasarrufta bulunabileceği ile ilgili olarak bkz. Ömer b. Saïd el-Fevtâ, *Rimahu Hizbi'rahim alâ Nuhûri Hizbi'racim* (*Cevâhiru'l-maânî* hamisinde), s.219. Bu noktada Hz.Peygamber'i yanlış yorumlama tezahürleri ile alakalı olarak bkz. Mehmed S. Hatiboğlu, "Hz.Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara 1986, sy.2, s.5-11.

⁴⁶Ebû Talib el-Mekkî, age, I, 15-16.

⁴⁷Ebû Talib el-Mekkî, age, II, 210.

⁴⁸Rivayet için bkz. Tirmizî, 48/Tefsir, 56 (V, 375, h.no: 3297).

⁴⁹Kuşeyrî, age, 351. Suhreverdî isim vermeden sâlihlerden birisi diyerek rivayete yer verir. Bkz. Suhreverdî, *Avârif*, s.87-88.

⁵⁰Bkz. Sâğânî, *Meşârku'l-Envâr*, s.340-41. Şu eleştiriye katılmamak mümkün değildir: Kendi *Mevzûât*'ında bazı sahih hadislerle mevzu diyen ve Hakim Tirmizî'yi (ö.320/932) Hz.Hızır'dan işittiği iddia edilerek ona nisbet edilen rivayetlerden bahsederken eleştiren (Bkz. Sâğânî, *Mevzûât*, s.32) İmam Sâğânî'nin rüya yoluyla âlî send sahibi olma isteği çok ilginçtir. H. Zafarullah Daudî, *Pakistan ve Hindistanda Hadis Çalışmaları*, s.58.

⁵¹Şa'rânî, *et-Tabakatu'l-Kubrâ* II, 75-76. Hadisin tahriri için bkz. *Musned*, III, 68; Hâkim, *Mustedrek*, I, 499; Elbânî hadise zayıf hükmünü vermiştir. Elbânî, *Daife*, II, 9 (h. no: 517).

⁵²Şehâvî, *el-Makâsıdu'l-Hasene*, s.521 (h. no: 838); Aliyyu'l-Kârî, *et-Esrâr*, s.269 (h. no: 353); Derviş el-Hût, *Esne'l-Metâlib*, s.341 (h. no: 1110); Zerküşî, *et-Tezkire*, s.136; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 132 (h. no: 2016); İbn Ömer eş-Şeybânî, *Temyizu'l-Tayyib Mine'l-Habîs*, s.126; İbn Arrak, *Tenzihu's-Şerî'a*, I, 148.

⁵³Suyûtî, *ed-Dureru'l-Muntisire*, s.126.

fikrimiz ise şudur: Keşif ehline göre bu hadis sahihtir. Çünkü huffâz, sened ile naklederler. Keşif ehli ise bizzat Nebî'nin ağzından ahzedip söylerler. Sonra bir şeyin belli bir senedinin bilinmemesi sabit olmayacağını icap ettirmez. Şu kat'idir: Keşif itibari ile sahih olan birşey nakil yoluyla gelenden daha sahihtir. Zira keşif halinde vehim ve hayal olmaz. Onda tam bir yakınlık ve "Hakke'l-yakîn" halî vardır.⁵⁴

Aynı şekilde İbn Arabî (ö.638/1240) "Kim nefsini bilirse, Rabbini bilir" rivayetiyle ilgili olarak şöyle der: "Her ne kadar bu hadis hadisçiler yanında rivayet yönüyle (senedi itibariyle) sahih değilse de, lakin bize göre keşif yoluyla sahihdir, sabittir."⁵⁵

Şa'ranî (ö.973/1565) ise, "Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete erersiniz"⁵⁶ hadisiyle ilgili olarak şunları söyler: "Her ne kadar hadisçiler bu hadis hakkında tenkitte bulunmuşsa da, keşif ehline göre bu hadis sahihtir."⁵⁷

Yine Şa'ranî şöyle der: Bir defa (mânen) Rasûlullah'la (s.a.) bir meşverette bulundum. O'na sehiv secdesinde bazılarının okunan "**Subhane men lâ yenâm velâ yeshû**"nun mahiyetini sordum. O da bana "Güzel bir şeydir" buyurdular.⁵⁸

Ahmed b. Mubârek, Abdulazîz b. Debbâğ'ın, keşif ve ilham yoluyla: "Şu hadis sahihtir, şu hadis mevzudur" diye hükmettiğini örneklerle gösterir.⁵⁹

Müslim'in *Mukaddime*'sinde de şu rivayet bulunmaktadır: Bize Suveyd b. Sa'îd o da Ali b. Mushir'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ben ve Hamzetu'z-Zeyyâd, Ebân b. Ayyâş'dan bin kadar hadis dinledik. Ali dedi ki: Az sonra Hamza'ya rastladım. Bana rüyasında Hz.Peygamber (s.a.) gördüğünü ve Ebân'dan işittiklerini kendisine arzettiğini fakat bunlardan ancak pek azını, beş veya altı hadisi tanıdığını haber verdi.⁶⁰

Sulemî (ö.412/1021), Taberânî'nin (ö.360/971) rüya da Rasûlullah'ı (s.a.) hadis sorma ile ilgili olarak gördüğü şöyle bir rüya anlattığını nakleder: "Rasûlullah'ı (s.a.) rüyamda gördüm, O'na "Mü'minler birbirlerince merhamet etmede bir cesed gibidir..." hadisini sordum. O da eliyle üç defa işaret ederek bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.⁶¹

Ahmed b. Ali el-Ebbar anlatıyor: Birgün Rasûlullah'ı (s.a.) rüyamda gördüm. O'na: Ey Allah'ın Rasûlü! Ebân b. Ebî Ayyâş'dan razı mısın? diye sordum. Rasûlullah da (s.a.): Hayır, dedi.⁶²

Velid b. Müslim anlatıyor: İbn Sem'an'dan (içinde hadis rivayeti bulunan) bir kitap yazdım. Bir gece kitap elimde olduğu halde uyudum. Rüyamda Rasûlullah'ı (s.a.) gördüm. Rasûlullah'a (s.a.): Ya Rasûlullah! Bir kitap İbn Sem'an'ın bana senden rivayet ettiği hadislerdir, dedim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) bana şöyle dedi: İbn Sem'an'a söyle: Allah'dan korksun, bana yalan isnad etmesin.⁶³

Taaruf müellifi Kelâbâzî de (ö.380/990) 223 hadis in ahlaki ve tasavvufi izahını yaptığı *Bahru'l-fevâid* adlı eserini rüya üzerine yazdığını anlatmaktadır.⁶⁴

Şâh Veliyyullah'ın (ö.1176/1762) *ed-Durru's-Semîn fî Mubeşşirâti'n-Nebiyi'l-Emîn*⁶⁵ adlı eseri rüyada Hz.Peygamber'den (s.a.) dinlediği hadisleri ihtiva etmektedir. Ona göre Hz.Peygamber'in (s.a.) verdiği müjdeler üç çeşittir. Bunları:

1. Şah Veliyyullah kendisi duymuştur.
2. Bir aracı vasıtasıyla duymuştur.
3. Birden fazla aracı vasıtasıyla duymuştur.⁶⁶

Bütün bu örneklerden keşif, rüya ve ilham yoluyla sūflerin hadis rivayet ettikleri, naklettikleri hadisleri Hz.Peygamber'e (s.a.) tashih ettikleri ve hatta yazdıkları eserleri Hz.Peygamber'in (s.a.) işaretiyle yazdıkları anlaşılmaktadır. Böylece onlar keşif ve rüyada Hz.Peygamber'den (s.a.) birşeyler dinlemişler ve bundan dolayı dinledikleri şeyleri Hz.Peygamber'e (s.a.) nisbet etmişlerdir. Onlara göre keşif hadisleri de hadis demek doğrudur. Fakat bunun şer'î kaidelere aykırı olmaması

⁵⁴İsmail Hakki Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, s.11-12.

⁵⁵Acunî, age, II, 262.

⁵⁶Elbânî hadisin uydurma olduğunu söyler. Bkz. Elbânî, age, II, 144 (h. no: 58).

⁵⁷Şa'ranî, *el-Mizânü'l-Kubrâ*, I, 30.

⁵⁸Şa'ranî, *Levâkihü'l-Envâru'l-Kudsîyye*, s.14.

⁵⁹Ahmed el-Mubarek, *el-Ibriz*, s.54. Burada Ahmed el-Mubarek, Abdulaziz ed-Debbâğ'a "Ben gizli hazine idim..." "Allah akli yaratıncı..." vb. rivayetleri sorduğunu, Abdulaziz ed-Debbâğ'ın rivayetlerin durumlarıyla ilgili verdiği cevaplar aldığını ve bu cevapların hadisçilerin o rivayetlerle alâkalı hükümlerine uyduğunu belirtir.

Aynı şekilde Herâzem İbnu'l-Arabî şeyhi Ebû'l-Abbâs, et-Ticânî'ye "Ümmetimin âlimleri İsrâilîoğulları'nın peygamberleri gibidir" hadisi sorulduğunda Suyûtî'nin *Durer*'de belirttiği gibi hadis değildir demiştir. Ahmed el-Mubârek de bunu şeyhi Abdulaziz ed-Debbâğ'a sormuş, onunda keşif yönünden hadisin sahih olmadığını söylemiştir. Çünkü onun hadis ilminde dirayeti yoktur. Ancak onun sözü başkasına hüccettir. Zira o kutubdur. Hârazem İbnu'l-Arabî, *Cevâhiru'l-Maânî*, II, 62.

⁶⁰Müslim, *Mukaddime*, I, 25; Bkz. Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 41; II, 255; İbn Arabî, *Futûhât*, II, 374-377; Suyûtî, *Tahziru'l-Havas*, 192. Kâdî İyâz'ın (ö.476/544) bu husustaki beyanına göre bu rivayetten maksad, rüya ile bir şeyin kesin olarak sabit veya bâtil olacağını ispat değil, Ebân'ın zayıf bir râvi olduğunu göstermektir. Çünkü rüya ile bir hüküm sabit ve batil olamaz. Nevevî (ö.631/676) bu hususta ulemânın ittifak halinde olduklarını ve bunun Hz.Peygamber'i (s.a.) rüyada görme hadisine muhalif olmadığını beyan ediyor. Bkz. Nevevî, *Sahîhu'l-Muslim bi Şerhi'n Nevevî*, I, 115.

⁶¹Sulemî, *Kitâbü Hidâyeti'l-İnsan li Fadli Ta'âtü'l-imâm ve'l-adli ve'l-ihsân*, (Süleymaniye Küt. Fatih böl. nr. 2629), vr. 41b.

⁶²Ukaylî, age, I, 41; Zehebî, *Mizân*, I, 12; Suyûtî, age, 193.

⁶³Zehebî, age, II, 423-24.

⁶⁴Rivayete göre Kelâbâzî rüyasında Rasûlullah'ı (s.a.) görmüş ve kendisine: "Bu yolda bulunduğun müddetçe hadislerimi şerh etme işine devam et" demiş ve eline kâğıt kalem vermişti. Kelâbâzî yanınca elinde hadisler ihtiva eden bir evrak gördü. Vefat edene kadar bu hadisleri şerhetme faaliyetine devam etti. Kelâbâzî, *Taaruf*, 25 (Süleyman Uludağ'ın mukaddime yazısından); Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.82.

⁶⁵Faysalabat 1970.

⁶⁶Şah Veliyyullah, *ed-Durru's-Semîn*, s.25-26. Günümüzde de bu yolla hadis almanın mümkün olabileceği ile ilgili düşünceler için bkz. Fethullah Gülen, *Sonsuz Nur*, II, 347.

Fakat hadisçilerin bu metoda karşı tavrı müsbet olmamıştır. Nitekim Tirmizi'nin (ö.279/892) *Sunen*'ini şerheden Mubarekfürî (ö.1353/1935), *Sunen*'in başına yazmış olduğu şerhin mukaddimesinde bu konuyu ele almış İbn Arabî'nin (ö.638/1240) yukarıdaki sözünü naklettikten sonra şöyle demiştir: "Sihhati bilinmeyen bir hadis, ne Rasûlullah'ın (s.a.) rüyada yapmış olduğu bir tashihle ne keşif ile ne de ilhamla sahih olur. Bu ve buna benzer hükümler rüyada Hz.Peygamber'in (s.a.) sözüyle tesbit edilemez. Tesbit ancak dünyada iken söylemiş olduğu sözle mümkündür. Çünkü hadisin tashih yolu isnada dayanır." Daha sonra Aliyyu'l-Kârî'nin (ö.1014/1605) *Nuhbe* şerhinde söylemiş olduğu şu sözü fikrini desteklemek için zikretmiştir: "Keşif ve ilham, yanılma ihtimalinden dolayı araştırmanın dışındadır."⁷⁴

Rüyada Rasûlullah'dan (s.a.) iştilen hadislerin hüccet olup olmayacağına değinen Mubarekfürî (ö.1935), böyle bir hadisle ihticac edilemeyeceğinin söylenildiğini naklettikten sonra gerekçe olarak şunları ileri sürmüştür: "Zira hadisle istidlal edilebilmesi için, râvinin hadis semâi anında sözü iyi zabtetmesi şarttır. Uyku halinde ise râvi zabt ehli değildir."⁷⁵

Kâsimî de (ö.1332/1914) *Kavâ'idu't-Tahdis* adlı eserinde "Hadislerin sahih oldukları senedleriyle anlaşıldığı için, hadislerden bir kısmının keşifle tashihini iddia eden kişiye cevap" başlığı altında konu ile ilgili bir tartışmayı kitabında nakleder. O tartışmada bir âlim, bir hadisin tashihi konusunda son söz olarak "bu Allah'ın bana ilham ettiği görüştür" deyince, muarızı şöyle der: Herkes tarafından bilinmektedir ki hadisler ancak senedleriyle sabit olurlar. Keşif ve kalplerin nurlarıyla (ilham) sabit olmazlar. (...) Allah'ın dininde iltimas ve ayrıcalık yoktur. Velâyet ve keramet'in de burâda ona bir etkisi yoktur..."⁷⁶

İbrahim Canan'ın yukarıdakileri tamamlayıcı sözleri şöyledir: "Bazı kitaplarda rastlanan mükaşefe ve rüya yoluyla Hz.Peygamber'den (s.a.) telakki edildiği söylenen sözlerle hadis denemez, onların, dini hiçbir değeri yoktur. Rüya'yı sâdika hak ise de, sika bir kimse rüyasında Rasûlullah'dan (s.a.) bazı sözler öğrenmiş olsa da buna hadis denemez. Rüya sadece gören kimse için bir kıymet taşır. Halbuki hadis kıyamete kadar, herkes için din ortaya koyar. Bunun yolu da objektif şartlara ve belli kaidelere göre, her zaman kontrolü, tahkiki mümkün olan rivayetten geçer. Bunun aksini söyleyen, sübjektiviteyi esas alan tek bir sünni muhaddis çıkmamıştır."⁷⁷

Bütün bunlardan keşif, ilham ve rüya ile hadis rivayetinin güvenilir ve sağlam bir yol olmadığı ve bu tür hadislerle hüküm verilemeyeceği anlaşılmaktadır. Şu tesbitler bizim de düşüncelerimizi ifade etmektedir: Rüya veya keşif yoluyla Hz.Peygamber'den hadis almak ve bu tür hadisler üzerine bir hüküm veya anlayış bina etmek açıkça sübjektif ve ispatlanması mümkün olmayan bir yaklaşımdır. Ayrıca "sünnet", ancak Hz.Peygamber'in (s.a.) kendi döneminde teşekkül etmiş ve olup bitmiş bir olgudur. Hz.Peygamber'in vefatından sonra -keşif, ilham veya rüya yoluyla- artık yeni bir "Peygamber Sünneti" ihdas veya icad etmek mümkün değildir.⁷⁸

4. Hadisleri Kendi Anlayışları Doğrultusunda Te'vile Yönelmeleri

Diğer İslâmî disiplinlerde olduğu gibi tasavvufun da bir ilim ve hayat tarzı olarak İslâm müesseseleri arasında yerini alması, bu ilim mensuplarını kendi görüş, yaşayış ve düşüncelerini teyid etmek maksadıyla Kur'an ve hadisten deliller aramaya yönlendirdi. Süfîler de bu amaçla düşüncelerini teyid için âyet ve hadislerle yönelecek deliller aradılar. Âyet ve hadislerde düşüncelerini uygun anlam yoksa, nasları o görüş istikametinde kendilerine has metodlarıyla te'vile çalıştılar.⁷⁹ Bundan dolayı pekçok tasavvufî hadis şerhi ortaya çıkmıştır.⁸⁰

Te'vil İslâm geleneğinde anlama ve anlatmayla ilgili kavramlardan bir tanesidir.⁸¹ İbn Rüşd'un de (ö.595/1198) ifade ettiği gibi şu noktada bütün müslümanlar ittifak etmişlerdir: "Şeriatın lafızlarının tamamını zâhirî mânada anlamak zaruri değildir."⁸² Bundan dolayı süfîler de naslardan anladıklarını ifade etmişler ve kendi anlayışlarına uygun te'villere, yorumlara yönelmişlerdir. Hatta bu durumları dikkatten kaçmamış ve şeriatın zâhirinden uzak ve garip olarak nitelendirilmiştir.⁸³ Bu anlayışa uygun olabilecek te'vilin mânası İbn Rüşd tarafın-

⁷⁴Mubarekfürî, *Mukaddime*, I, 244. Taftazânî'ye (ö.793/1390) göre ilham ilim elde etme vasıtası değildir. Geniş bilgi ve diğer görüşler için bkz. Teftazânî, *Kelâm İlmî ve İslâm Akâidi*, s.121. Benzer düşünceler için bkz. İzmîrî İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.36. Mûsâ Cârullah (ö.1949) bu konuda farklı bir anlayış içersindedir. Ona göre, (zahiren çalışıp belli bir çaba sonucu insanın zihnine gelen) keşif ve ilham kesinlik ifade eder. Hatta bu yönüyle keşif ve ilham gerçeği ifade yönünden aklın üstündedir. Çünkü Allah'dandır. Allah nurunu dilediğine nasip eder. Mûsâ Cârullah, *Kitabu's-sunne*, s.61. İzmîrî, el-Kiyâ el-Harrâsî (ö.504/1110), Râzî (ö.606/1233) gibi kelâmcıların nazar ve istidale başvurmada ilhamla kesin bilgi elde edilebileceğini ileri sürdüklerini nakletmektedir. Bu hal zaruretten dolayı kabul edilir. İzmîrî, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.35-36.

⁷⁵Mubarekfürî, age, I, 244-245.

⁷⁶Kâsimî, *Kavâ'idu't-Tahdis*, s.191,192. Dumeynî, eski ve yeni ulemanın çoğunluğunun; rüya yolu ile bir hadisi zayıf veya sahih kabul etmediklerini, böyle bir yolun batıl olduğunu, dini ifsad edeceğini ve ahkâmı bozacağını, hatta Rasûlullah'dan (s.a.) gelen herşeyi yalanlamaya götüreceğini söylemektedir. Bkz. Dumeynî, *Mekâyisü Nakdi Mutûni's-Sunne*, s.237-238. Murtezâ ez-Zeyn Ahmed bu konuda şöyle der: Keşif sapık ve saptıran mutasavvıfların bid'atlarındandır, küfür olmaktan uzak değildir. Çünkü bunda gayb bilgisini iddia etme vardır. Ayrıca rüya yoluyla hadis rivayetinin önemi yoktur. Bkz. Murtezâ ez-Zeyn Ahmed, *Menâhicu'l-Muhadissin*, s.29-32. Benzer düşünceler için bkz. Elbânî, *Da'ife*, I, 145.

⁷⁷İbrahim Canan, *Kütüb-i Sille Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, II, 68.

⁷⁸M. Hayri Kıraçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, s.95,96.

⁷⁹İbn Arabî'nin Kur'an'daki bazı ayetleri kendine has te'villeriyle ilgili olarak bkz. *Fusûsu'l-hikem* (Afîfî'nin ta'likatıyla), I, 70, 72-74, 94, 114, 169, 173, 194, 209. Ayrıca süfîlerin bazı âyetleri te'villeri için bkz. Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, s.307-320. Gazzâlî te'vil ile iştilal edenleri beş zümreye ayırmaktadır: 1. Nazarlarını yalnız nakle, hasredenler, 2. Nazarlarını yalnız akla hasredenler, 3. Akli asıl addedip nakli akla tâbi kılanlar, 4. Nakli asıl addedip akli nakletâbi kılanlar, 5. Hem akli ve hem nakli birer asıl addedenler. Geniş bilgi için bkz. M. Şerafeddin, "Gazzâlî'nin Te'vil Hakkında Basılmamış Bir Eseri", s.46-57.

⁸⁰Tasavvufî şerhlerle ilgili H. Kamil Yılmaz'ın *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi* (İstanbul 1990) adlı bir çalışması bulunmaktadır.

⁸¹Bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s.24-28.

⁸²İbn Rüşd, *Felsefe Din İlişkileri*, s.114.

⁸³Bkz. İbn Rüşd, age, s.363.

dan şöyle ifade edilmiştir: Te'vil, bir sözü hakiki delâletinde ve mânasından çıkararak mecazî delâlete ve mânaya götürmektedir.⁸⁴ Bu anlamda Suhreverdî te'vili; kesin birşey söylemeksizin, âyetin (veya nassın) muhtemel mânalarından (birisini veya birkaçını) zikretmek diye kabul eder.⁸⁵ Fakat İbn Rüşd bu çeşit te'vili şu şartla kabul eder: "Burhanla ulaşılan ve elde edilen bir neticeye, şeriatın zâhiri ve görünüşü muhalif düşerse, bu neviden olan zâhiri (hükümler ve meseleler), Arapça'daki te'vil kaidelerine göre yapılacak bir te'vili ve yorumlama tarzını kabul eder."⁸⁶ Ayrıca İbn Rüşd şeriatı hangi te'vilin câiz hangisinin câiz olmadığı ve bunun kim için câiz olmadığı hususunda şöyle der: Şeriatteki mevcut mânalar beş çeşittir. Şöyle ki: Bu mânalar önce iki kısma ayrılır. Bulardan birinci kısmın bölümü yoktur. İkinci kısım dört bölümdür.

1. Bölümü olmayan birinci kısım, sarîh olarak ifade edilen mâna, bizatihi mevcut olan mânasının aynı olması. Bunda te'vil yapmak şüphesiz ki hatadır.

2. Dört bölüme ayrılan kısım. Bu da şeriatı tasrih olunan mânanın, mevcut mâna olmayıp buna bedel olmak üzere temsil cihetinden başka bir mânanın alınmasından ibarettir. Bu kısmın dört bölümü vardır. İbn Rüşd bu kısmın dördüncü bölümünde, sülilere ve bu yolu tutan alimlere arız olan tev'ille ilgili olarak şöyle der: Bu kısmın te'vili tartışılabilir. Çünkü bunlar ilimde rasih olan âlimlerden değildir. Bu takdirde bunların nazarında bu sözün misal şeklinde anlaşılmasına ve daha doğrusunun da o olduğu kanaatine varılmasına esas teşkil eden hususlar da bâtil ve hükümsüz olur. Tasrih edilen ile temsil olarak anlatılan şey arasındaki benzerlik kuvvetli olduğu için mutlak şekilde te'vilin kendilerine anlatılması da muhtemeldir. Ancak bu iki hususta bu iki zümreye te'vilin mübah görülmesi halinde bundan, şeriatın zâhirinden uzak ve garip itikadlar doğmaktadır. Nice kereler bu nevi itikadlar yaygınlaşmakta ve halkın onları inkâr etmesi gibi bir durumun meydana gelmesine sebebiyet verilmektedir.⁸⁷ Bu noktada ilim tarihi yazarlarından Taşköprüzâde diye şöhret bulan Ahmed b. Mustafa (ö.968/1561), hadis ilimlerini sıralarken "İlim Te'vili Akvâli'n-Nebiyi" başlığı altında Sadreddin Konevî'nin (ö.672/1273) hadislerine yaptığı tevilere işaret etmekte ve bu te'villerin bazısının şeriatı muhalif olduğunu örnek vererek ifade etmektedir.⁸⁸ Şimdi süliler tarafından bazı hadislerin nasıl anlaşılıp şerh ve te'vil edildiği ile ilgili birkaç örnek verelim:

"İlim Çinde de olsa arayınız."

Ankaravî'ye göre hadiste geçen ilimden murad ilm-i ledündür. Çin'den maksad yakîn ve temkin ehli müşhidlerin vücudlarıdır. Bu vücudlar irfan ve ilimlerin mahalidir. Sâlik bu müşhid-i Rabbânî ve vesile-i Yezdanî için seyahat edecek, onu arayıp bulacaktır.⁸⁹

Ebû Burde babasından rivâyette naklediyor:

Rasûlullah (s.a.) bize Necâşî'nin ülkesine gitmemizi emretti. (Ebû Burde'nin babası rivâyetine devam ederek) Habeş Kralı Necâşî'nin müslümanlığı kabul etmesi ile ilgili hikâyeyi şöyle anlattı. Necâşî: "Hz.Muhammed (s.a.)

Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet ederim. O, Hz.İsâ'nın (a.s.) müjdelediği kimsedir. Bu meliklik görevini yüklenmeseydim, ona gider ayakbıklarını taşırdım" dedi.⁹⁰

Eşref Ali (ö.1943) "Şeyhlerin ayakbıklarını taşımak" başlığı altında şunları söyler:

Büyüklere ayakbıklarını taşımak şeref olarak kabul edilmektedir. Hadiste bunun özendirildiği açıktır. Fakat hizmet edilen kimse, bunu kesin şekilde men ederse o zaman emre uymak hizmetten daha iyidir. Fazla ısrar ederek üzmemek gerekir. Çünkü büyüklere emri dinlememek ve onlara sıkıntı vermek kötülenmiştir.⁹¹

5. Sırlı Hadislerin Varlığına İnanmaları

Her ne kadar bu mesele hadis usulü çerçevesinde ele alınmışsa da, bazı süliler sırlı hadislerin varlığına inanmakta, bu tür hadisleri inandıkları bazı asılların menşei ve dayanağı kabul etmektedirler. Ancak ilk sülilerde böyle bir inanışa rastlamamaktayız.⁹² Ayrıca Hz.Peygamber'in (s.a.) dinle ilgili hususları gizlemediği bilinen bir gerçektir. Hz.Ali'nin şu sözü bunu teyid etmektedir. Hz.Ali'ye; "Bize Rasûlullah'ın (s.a.) sana gizlice söylemiş olduğu bir şeyi haber ver!" denildiğinde o şöyle cevap vermişti: "O, insanlardan sakladığı bir şeyi bana gizlice söylememiştir..."⁹³ Buna rağmen sahabelerden birkaç zatın bu meseleye hamledilebilecek sözlerinin varid olması,⁹⁴ konuya dayanak olarak kabul edilmektedir. Meselâ Ebû Hureyre'nin "Ben Rasûlullah'dan (s.a.) iki kap ilim aldım. Bunlardan birisini söyledim, diğerini söylersem boynum kesilir"⁹⁵; Sahabî arasında sahib-i sırrı Rasûlullah lakabıyla meşhur olan Huzeyfe'u'l-Yemânî'nin⁹⁶ "Ben istesem Rasûlullah'ın (s.a.) size bin hadisini nakledebilirim. Fakat eğer ben bunları nakleder-

⁸⁴İbn Rüşd, age, s.113.

⁸⁵Suhreverdî, age, s.342.

⁸⁶İbn Rüşd, age, s.113.

⁸⁷İbn Rüşd, age, s.359-363.

⁸⁸Taşköprüzâde, *Miftahu's-Saade ve Misbahu's-Siyade fi Mevzuati-ulüm*, II, 342.

⁸⁹Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s.47-48.

⁹⁰Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 58 (h. no: 3205).

⁹¹Eşref Ali, age, s.237.

⁹²Meselâ Kuşeyrî'de (ö.465/1073) böyle bir inanış yoktur. Çünkü Kuşeyrî'nin *Risâle*'si incelendiğinde rivayet ettiği hadisleri senedle rivayet ettiği, hatta genelde sahih hadisleri seçtiği görülmektedir.

⁹³Bkz. Muslim 35/Edâhi, 43, 44, 45 (III, 1567). Hz. Ali'nin başka bir söz için bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 118.

⁹⁴Bu sözlerin ümmetin önde gelen sahâbilerinden değil de Ebû Hureyre ve Huzeyfe gibi sahâbilerden nakledilmesi dikkat çekicidir.

⁹⁵Buhârî, 3/İlim, 42 (I, 38). Bazı şarihler hadiste geçen, söylenmeyen ilimle ilgili hususların kıyamet alametleri, olacak olan fitneler ve istikbalde vuku bulacak hadiseler olduğunu söylemektedirler. Bkz. Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, II, 153; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 293; Kastalânî, *İşrâdi's-Sârî*, I, 212. Bu şarihlerin açıklamalarında sırlı ilimlerden ve gizli olan şeylerden bahsedilmemektedir. Yine Ebû Hureyre "Benim Rasûlullah'dan (s.a.) ezberlediğim öyle hadisler vardır ki, onları size söylemedim. Eğer bu hadislerden birini sizlere söyleyecek olsam, beni taşlarla recmederdiniz..." Hâkim, *Mustedrek*, III, 509 (h. no: 6162). Hâkim bu hadisin sahih olduğunu söylemiş, Zehebî de bu hükme katılmıştır.

⁹⁶Bkz. Hâkim, age, IV, 426; Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 150.

sem, beni yalanlayacaksınız..."⁹⁷ gibi sözler buna delâlet ettiği belirtilmektedir. Bazı sufiler sahabilerin bu sözlerinden hareketle, onların Rasûlullah'dan (s.a.) işittikleri hususi bazı sözler ve sır halinde saklayıp herkese söylemedikleri meseleler var olduğu inancıdadırlar.⁹⁸ Ayrıca aşağıda vereceğimiz örnek bunun kanıtıdır. Meselâ Nakşibendî tarikatında hafî zikrin menşei hususunda, o yolun büyükleri ve velileri bu usûllerini şöyle bir rivayete dayandırır:

Rivayete göre hicret esnasında, Hz.Ebû Bekir'in mağara önüne gelen düşmandan korkması üzerine, Hz.Peygamber (s.a.): "Gayb âleminin askerleri bizimdir ve bizi gözlemektendirler", buyurur. Hz.Ebû Bekir: "Ben onları görebilseydim" diye niyazda bulunur. Hz.Peygamber de (s.a.): "Onun görülmesi zikre devam ile olur" demesi üzerine, "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben Allah'ın zikrinden uzak değilim" der. Hz.Peygamber (s.a.): "Doğru söylüyorsun yâ Ebû Bekir... ama, bu ancak zikir telkini ile olur" diyerek "ahfa" (gizlilikle, gizlice) ile "hafî" zikri kendisine verip öğretir. Bu tarz zikir, "Nakşibendiyye" azizlerinin ve "Hâcegân" ve "azizan" taifesinin zikirleridir. Rasûlullah'ın (s.a.) bu zikri telkin edişi şöyle nakledilir: "İki cihan güneşi, zikir-i hafîyi Hz.Ebû Bekir'e telkin ederken, Hz.Ebû Bekir diz üstü ve Hz.Peygamber de uylukları üzerine oturmuştu. Mübarek gözlerini kapatarak, Hz.Ebû Bekir'in kulağına üç kere kelime-i tevhidi ilka etti.⁹⁹ Hz.Ebû Bekir bu sırrı kimseye söylememiş, bu hadiseden 14 sene sonra yalnız Selmân-ı Fârisî'ye Rasûlullah'dan aldığı şekilde tâlim etmiştir.¹⁰⁰ Nakşibendîler'e göre bu mesele asıl itibarıyla sırlı ve hususi hadislerle dayanmaktadır. Bununla birlikte ihtimaldir ki genele şamil bir mesele olmayıp hususi ve sırlı bir mesele olduğu için de hadis kitaplarında yer almamıştır.¹⁰¹ Böyle bir meselenin eğer varlığı söz konusu olsaydı, bunu ilk dönemlerde ve ilk sufilerde aramak gerekirdi. Rivayete ilk dönemlerde rastlanılmamakta ve ilk sufilerde görülmemektedir. Rivayet sonraları ortaya çıkan hâcegan zikrinin tarifi ve telkinini ihtiva etmektedir. Böyle zikir metodlarının daha sonraları ortaya çıktığı bilinen bir gerçektir. Bu yüzden sırlı hadisler meselesi ciddi biçimde tartışmalı ve içinde tereddüt bulunan bir konudur. İlk sufilerde olmaması bu tereddüdü artırmaktadır. Sırlı hadislerin bilgiye işaret etmesi mümkün değildir. Böyle birşey söz konusu olsa o zaman bilginin kaynağı meselesi ortada kalmaktadır. Bu durumda mesele ancak mücerred bir iddia olarak kalmaktadır.

Netice olarak bu gibi rivayetler yukarıda belirtildiği üzere bir kısım tasavvuf ehli tarafından kabul edilen bazı asılların menşei ve dayanağı olmuştur. Bunları hadis ilmi nokta-i nazarından kabul etmek mümkün değildir. Bu durumda tabii olarak böyle bir bilginin nesillere aktarılması diye de bir mesele kalmayacaktır. Ayrıca bu gibi rivayetlerin sened ve metin yönüyle tesbiti mümkün olmadığı için muhaddisler tarafından kabul edilmemiş, onlar konu üzerine eğilmemişler ve bundan dolayı da mutasavvıflardan ayrılmışlardır.

II. TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE UYDURMA HADİS OLUP OLMADIĞI TARTIŞMALARI

Sûfilerin fikir ve his dünyalarının oluşmasında hadislerin büyük etki ettiği bilinen bir gerçektir. Bu ve başka sebeplerden dolayı¹⁰² sûfilerin yazdıkları eserlerde bolca hadis bulmak hiçde zor değildir. Çünkü sûfiler yazdıkları eserlerde düşünce ve öğretilerine dayanak olarak Kur'ân'dan sonra hadislerle yer vermişlerdir. Bu eserlerde kullanılan ve tasavvufî düşünceye de etkisi olan hadislerin, sahih olduğu gibi bir kısmı zayıf bir kısmı da mevzudur. Fakat ilave etmek gerekir ki bu durumu tefsir kitaplarında,¹⁰³ fıkıh külliyatında,¹⁰⁴ kelâm¹⁰⁵ ve felsefe sahasında görmek, bulmak ve tesbit etmek de zor bir iş değildir. Her fırka ve grup kendi fikirlerini hadislerle desteklemek istemişlerdir. Tabii ki bu durum sûfilerin eserlerinde olduğu gibi diğer İslâmî disiplinlerin kitaplarında bulunan mevzu hadisleri meşrulaştırmaz. Bunu söylemekten maksat uydurma hadis olmayan hemen hemen hiçbir alan olmadığını belirtmektir.

Goldziher (ö.1921) bu hususta şöyle demektedir: "İslâmiyet'te her türlü cereyan, ifadesini hadislerle bulmuştur ve hangi safhada olursa olsun, bu birbirinden ayrı ve çeşitli fikirler arasında hiçbir fark yoktur. Bilhassa siyasi fırkalar mevzuunda öğrendiğimiz şey, aynı zamanda fikhî ihtilâflar, münâzaalı akıdevî hususlar vs. için de aynı değerdedir. Her re'y ve heva, her sunne veya bid'a ifadesini hadis şeklinde aramış ve bulmuştur."¹⁰⁶ Bu konu bütün İslâmî ilimlerin çıkmazıdır. Bu noktadan hareketle İslâmî ilimlerde zayıf ve mevzu hadis denince akla sadece tasavvuf sahasını getirmek yanlış bir düşünce olur. Bu noktada hadis uydurma işinde Hz.Peygamber'in (s.a.) otoritesinden istifade etme psikolojisi herhalde en önemli faktördür. Bu sebeple her

⁹⁷Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid* I, 182. Yine Huzeyfe'den şöyle nakledilmiştir: Rasûlullah (s.a.) kıyamete kadar olacak şeyleri bana haber verdi. O'na soracağım birşey kalmadı. Ancak ben O'na Medineliler'in Medine'den çıkarılmasını sormadım. Muslim, 52/Fiten, 6; Hâkim, age, IV, 426 (h. no: 8311). Ayrıca bazı sahâbilerin Hz.Peygamber'den (s.a.) her işittiklerini rivayet etmedikleriyle ilgili olarak bkz. Heysemî, age, I, 141.

⁹⁸Serrâc'a göre sahâbîlerden bazıları bu gizli ilimden haberdar idiler. Mesela Huzeyfe b el-Yeman münafıkların isimlerini biliyordu. Çünkü bu isimleri ona Rasûlullah (s.a.) gizlice söylemişti. Yine Hz. Ali'den rivayet ediliyor ki: "Rasûlullah (s.a.) benden başka hiç kimseye öğretmediği ilmin yetmiş babını sadece bana öğretmişti." Serrâc, age, s.38, 456; Ebû Tâlib el-Mekkî, age, I, 49; Ebû Nuaym, Hilye, I, 68. Hz.Ali'nin gizli ilme sahip olmadığıyla ilgili olarak bkz. Muslim 35/Edâhî, 43, 44, 45 (III, 1567).

⁹⁹M. Cemâleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviye*, s.33-34; Muhammed b. Abdullah Hânî, *Adâb*, s.41-42; M. Ali Aynî, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s.65.

¹⁰⁰Abdulkadir Badıllı, *Risale-i Nurun Kudsî Kaynakları*, s.241.

¹⁰¹Geniş bilgi için bkz. Abdulkadir Badıllı, age, s.241-243.

¹⁰²Tasavvuf literatüründe bolca hadis bulunması, onların hadise olan bağlılıkları yanında, gerektiğinde kendi düşünce ve anlayışlarını delillendirmek için hadis uydurdıkları ihtimalini de göz önünde bulundurmamak gerekir.

¹⁰³Bkz. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyat* (Ankara 1979).

¹⁰⁴Bkz. M. Hayri Kırbaoğlu, *Kemâluddin İbnü'l-Humâm'ın Hadisçiliği*, s.6 (Basılmamış tebliğ, Sivas 1991).

¹⁰⁵Bkz. M. Hayri Kırbaoğlu, *Hadislerin ve Hadis İliminin Ehl-i Sünnet Kelâmındaki rolü ve Ehl-i Sünnet Kelâmcıların Hadis Bilgisi* (Doktora Semineri, Ankara 1979).

¹⁰⁶Goldziher, *Etudes*, s.161 (Nakleden M. Said Hatiboğlu, age, s.57).

fırka kendi fikirlerini başkalarına kabul ettirebilmek için bu otoriteden faydalanma yoluna gitmiştir.

Bu sebepten dolaydır ki tasavvufî eserlere itimat edilemeyeceği, bunların çoğunda uydurma hadisler olduğu yönünde bir kanaat mevcuttur.¹⁰⁷

Mamafih tasavvuf literatürü içinde bulunan bir kısım eserlerin tahrircileri¹⁰⁸ yapılmış, bu eserlerde bulunan hadislerin durumları ile ilgili çalışmalar ortaya konmuştur. Tasavvufa dair eserlerde bulunan bazı hadisleri hadisçiler, ya aslı bulunmadığı, ya isnadı olmadığı, ya da açıkça uydurma olduğu gerekçesiyle kabul etmemişlerdir. Bu durumun en açık örneğini Gazzâlî'nin (ö.505/1111) *İhyâ'sındaki* hadislerle yöneltilen tenkidler oluşturmaktadır. Zira hadisçiler *İhyâ'daki* yüzlerce hadisi kaynaklarda aslı bulunmadığı ya da uydurma olduğu gerekçesiyle açıkça reddetmişlerdir.¹⁰⁹ Nitekim Subkî (ö.771/1373), *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ* adlı eserinde *İhyâ'da* olup da isnadını bulamadığı 936 hadis tesbit etmiştir.¹¹⁰ Tasavvuf kitaplarında uydurma hadis olup olmadığı tartışmaları arasında en dikkat çeken asrın başlarında İzmirlî İsmail Hakkı (ö.1946) ile Urfa Mebûsu Şeyh Safvet Efendi arasında geçen tartışmadır. Bu tartışmaya İzmirlî İsmail Hakkı'nın "Tasavvuf ve ahlak kitaplarında ahâdis-i nebî olarak gösterilen akvâl muhaddis'in indinde hadîs-i nebî değildir. Belki pek çoğu kibar-ı mutasavvife sözleridir"¹¹¹ ve "Tasavvuf kitaplarında ehâdis-i mevzu bulunduğu, fakat sâdât-ı sūfiyenin hadis uydurmaktan uzak oldukları"¹¹² sözleri sebep olmuştur. Tartışma Şeyh Safvet'in bu sözlerin tashihini isteyen bir *İstizah*'i ile başlamış, buna Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye adına *İzah* ve *Tafsîl* ile cevap verilmiş; Şeyh Safvet de buna *el-Cerh ve't-Ta'dîl* ile mukabelede bulunmuştu. Bunun üzerine İzmirlî kendi adına *Şerh ve Tahlîl*'ini yazınca Şeyh Safvet müstakil bir kitapla *Tasavvufun Zaferleri* ile münakaşayı sürdürmüştü. Bundan sonra münakaşa *Mihrab* dergisine intikal etmiş, orada da karşılıklı yazılar çıkmıştır.¹¹³

Tartışmanın çıkmasına sebep olan cümlelerden de anlaşılacağı gibi tasavvuf kitaplarında bulunan hadislerin durumları ile ilgili başlayan münakaşa hadis ve tasavvuf- la ilgili geniş bir alana yansımıştır. Varlığı eskilere dayanan bu tartışmalar hadis ehli ile tasavvuf ehli arasındaki muhalefet havasına bürünmüş,¹¹⁴ hatta karşılıklı itiraz ve cevaplar ilmî ölçüleri aşmış, her iki taraf da kendi görüşünden taviz vermeyerek alaycı tavırlar ve kelime oyunlarıyla tartışma sürdürülmüştür. İlgisi olsun ve olmasın pekçok konu ve şahıs bu tartışmanın içerisine girmiştir. Meselâ bu konuların ve şahısların belli başlı olanlarını şöyle sıralamak mümkündür: Tefsir ve te'vil, Ricâl-i Kuşeyriyye, İhyâ'u'l-ulum ve Hadisleri, Ebdâl Hadisleri, Munker Hadis, Tedlîs ve An'ane, Musned-i Ahmed Hadisleri, İbn Kayyim ve Vahdet-i Vucûd, Zuhhâd ve Sūfiyye, Sūfiyye ve Mustasvife, Fezâil Ehadisi, Hırka Giyme, Hızır'ın Hayatı, Kussâs, Nukûl-i Erba'in, Mazanne Meselesi, Keşf-i Ricâl, Minhâcu's-Sunne ve Sahihayn, İbnü'l-Cevzî ve Sifâtü's-Safve, Ebû Tâlib el-Mekkî ve Kûtu'l-Kulûb, Avârifu'l-Maârif ve Hırka Giyme, İmam

Sâğânî, Hakîm Tirmizî, Sülemî, İbn Teymiyye, Ebû Nuaym İsfahânî, Haris el-Muhâsibî, Herevî, Zehebî ve altı tasavvuf kitabı.

Şeyh Safvet Efendi'nin *İhyâ'da* zayıf ve mevzu ehâdis az olduğunu iddia etmesine rağmen,¹¹⁵ İzmirlî, "Gazzâlî'nin *İhyâ'sında* ehâdisi mevzu vardır. Ehadisine itimat olunmaz" demekte ve şöyle açıklamalarda bulunmaktadır:

"*İhyau'l-ulum*'un bir eser-i alî olduğunda şüphemiz yoktur. Onun eser-i celîl olduğu hakkında bir sözümüz geçmemiştir. Mamafih eser-i mezkûr mağribden maşriktan, Şâfiyye'den, Mâlikiyye'den, Hanâbile'den bir cemaat tarafından ta'n ve inkar olunmuştur. Ezcümle Şâfiyye'den İbnu's-Salâh, Yûsuf ed-Dîmaşkî, Burhan Bikâî, Mâlikiyye'den Ebû Bekir İbnu'l-Arabî, Mâzerî, Tartuşî, Kâdî İyâz, Nasuriddin İbn Munîr el-İskenderî, Hanâbile'den İbn Akîl, İbnu'l-Cevzî, İbn Teymiyye, İbnu'l-

¹⁰⁷Bkz. İzmirlî, *Mustasvife Sözleri mi? Tasavvufun Zaferleri mi?* s. 13; *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, s.97; Ali Yardım, *Mesnevi Hadisleri* (Kayseri 1970, Öğretim Üyeligi yeterlilik tezi), s.180.

¹⁰⁸Tasavvufî eserler üzerinde Irakî'nin; *İhyâ*, Kasım b. Kutluboğa'nın *Avârifu'l-Maârif* üzerindeki tahrircileri bulunmaktadır. Bu sahada bu iki eser dışında kayda değer bir tahrir çalışması yapılmadığı dikkat çekicidir.

¹⁰⁹M. Hayri Kirbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, s.139.

¹¹⁰Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, VI, 287-388. Subkî'den başka *İhyâ* üzerinde Irakî'nin *el-Muğnî an hamli'l-esfâr* (*İhyâ'nın zeylinde*) ile Zebidî'nin *İthafu's-sadeti'l-muttegîn* (Lubnan-1989) adlı iki çalışma daha bulunmaktadır. Irakî *İhyâ'daki* hadislerin tahririyle ilgilenmiş, Zebidî ise *İhyâ'yı* şerh etmiş, hadislerin tahririnde Irakî'den istifade etmiştir. Bu iki muellif de *İhyâ'da* isnadını bulamadıkları veya uydurma hadislerle ilgili Subkî gibi herhangi bir sayı vermemektedirler. İzmirlî, Irakî'nin senelerce arayıp isnadını bulamadığı hadis sayısının iki yüzdenden fazla olduğunu ifade etmektedir. Bkz. İzmirlî, *Mustasvife Sözleri mi? Tasavvufun Zaferleri mi?* s.53.

Ayrıca Zehebî, "*İhyâ'da* çok mevzu hadis vardır", derken, Derviş el-Hut, "İmam Gazzâlî'nin *İhyâ'sı* Gazzâlî'nin şanının yüksek, makamının büyük, bilgisinin sağlam olduğunu göstermekle beraber kitabındaki hadislere güvenilmez", olduğunu söyler. *Esne'l-Metâlib*, s.572-573; Tartuşî de şöyle der: "Gazzâlî kitabını mevzu hadisler ile doldurdu." Bkz. İzmirlî, age, s.20.

¹¹¹İzmirlî, age, s.13; *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye*, s.96-97. İzmirlî bu sayfalarda, tasavvuf kitaplarında yer alıp hadisçiler tarafından uydurma ile nitelendirilen bazı hadisleri zikreder.

¹¹²İzmirlî, *Mustasvife Sözleri mi? Tasavvufun Zaferleri mi?* s.1. İzmirlî, itiraz etmemekle birlikte, "Tasavvuf ve ahlak kitaplarında bulunup da eimme-i hadis indinde sabit olmayan ehâdisin pek çoğu, kibar, mutasavvife sözü; kısm-ı kallîl de eşhâsî-sâirenin sözüdür, yolunda ifade daha vâzihtir" (İzmirlî, age, s.13), diyerek "eimme-i hadis indinde sabit olmayan hadisler" kaydını getirmek suretiyle, bu konuda geri adım atmıştır. Ancak yine de o, ilk söylediğiyle bu ikincisinin anlaşılması gerektiği konusunda ısrarlıdır. Himmet Konur, "İsmail Hakkı İzmirlî'nin Tasavvufî Yönü ve "Hakkın Zaferleri" Adlı Eseri", s.10 (Basılmamış tebliğ, 24-25 Kasım 1995, İzmirlî İsmail Hakkı Sempozyumu).

¹¹³Bkz. Abdullah Aydın, age, s.16-17. Tartışmalarda yazışmanın seyri şu şekilde cereyan etmiştir: İzmirlî: Cerîde-i İlmîyye'deki yazı. Şeyh Safvet: İstizahnâme

İzmirlî: eş-Şerh ve't-Tahlîl

Şeyh Safvet: el-Burhan ve'd-Defil

İzmirlî: es-Sârimu's-Selîl ale'l-Mevsûmi bi'l-Burhan ve'd-Defil

Şeyh Safvet: Tasavvufun Zaferleri

İzmirlî: Hakkın Zaferleri. Bkz. Himmet Konur, age, s.9.

¹¹⁴Şeyh Safvet'e göre bu tartışmalar fesad çıkarmak isteyen din düşmanlarına etkili bir alet olmaktan başka bir şey değildir. Şeyh Safvet, age, s.4-5.

¹¹⁵Safvet Efendi, age, s.22.

Kayyim ta'n nedenler meyanında idi.¹¹⁶ *İhyau'l-ulum* ihtiva ettiği ehâdîs-i şerîfeye itimad olunmaz demek o kitabın kıymetini nakisedar etmez. Ehâdîs hakkında İbnu's-Salâh, İbnu'l-Cevzî, Tartuşî daha ağır sözler söylemişler idi. "Ehâdîsine itimad yoktur" demek kıymet-i ilmiyesine niye helal versin? Gazzâlî, huffaz-ı hadîsten midir? Huffaz-ı hadîs bile musahele edip dururken Gazzâlî'nin musahelesine ne mâni vardır? Hadisteki noksanı diğer ilimlerdeki kemaline münafi olur mu? İmam Ahmed Kurrâ-i Seb'a'dan Nafî hakkında "ondan Kur'ân alınır, ama hadîsten birşey alınmaz" demekle müşârunileyhin ilmi Kur'ân'daki uluvvu mertebesine hâlel tari olur mu? Şârih-i Buhârî Aynî, İbn Tâhir el-Makdisî'nin *Safvetu't-Tasavvufu* hakkında "onu gören güler, sūfiyye meşrebini müşahade eden hayrette kalır", dedikten sonra "Onu medhedenler hadisteki hıfzından dolayı medhememişlerdir" diyerek kadh ve mednin cihetlerini ayırıyor.¹¹⁷ İzmirli senedini bulamadığı hadislerle ve bunların az olduğu ilgili olarak şu şunları söylemektedir:

"Hafız İrâkî'nin senelerce arayıp esâtizini bulamadığı¹¹⁸ doğrudan doğruya kitabında sayabildiğim ehâdîs hemen iki yüzden ziyadedir. Killet, kesret nisbi olmakla iki yüze akallı kalil denilebilirse de buna pekçok da denilebilir (...). Subkî'nin esâtizini bulamadığı hadis tam otuzaltı sahifeye balığ buluyor demiştim. Bunu da teslim ettiniz. Bu miktar hadise çok denmez mi? Nisbi olarak ekalliyet ve ekseriyet meselesini ortaya koyduktan sonra *İhyâ* ehâdîsinin çoğu sahih, azı senedsiz olduğunu teslim buyurdunuz. Artık otuz altı sahifeyi dolduran senedsiz ehâdîs ihtiva eden kitaba itimad olunmaz demek yanlış mıdır? Bir kitapta böyle ehâdîs velev ki yirmi kadar bulunsun yine öyle kitaba itimad olunur mu? Hadiste vukufu tam olmayan kimse onun sahibini gayri sahibinden ayırabilir mi?¹¹⁹

Bu konudaki tartışmaların sonucunda her iki taraf da kendisini haklı çıkaracak usûl ve malzeme peşinde koşmuştur. Şeyh Safvet birinci tabaka hadis kitaplarında yer alan merfû-muttasil hadislerin, kayıtsız şartsız delil olarak kullanılmasının ve bunlara uyulmasını dinî anlayışının bir gereği olarak ortaya koymuş,¹²⁰ İzmirli ise bu görüşün yanlışlığını, büyük şahsiyetlerin bu kanaatte olmadıklarını belirterek ispat yoluna gitmiştir.¹²¹

Gazzâlî'nin *İhyâ*'sındaki hadislerle ilgili tartışmalara günümüzde bile rastlamak mümkündür. *İhyâ*'nın Türkçe'ye yapılan tercümesinin bir tanesinin¹²² "Takdim ve Takriz" yazısında, *İhyâ*'nın irşad ve mev'ize kitabı olduğunu içinde zayıf hadislerin bulunmasının ona bir nakısa teşkil etmeyeceği, zayıf hadisin uydurma hadis olmadığı, Rasûlullah'ın (s.a.) sözlerinden biri olduğu, bunun yanında zayıf hadisin şer'î hükümleri ispat babında delil kabul edilemeyeceği, fakat vaaz ve irşad, fazilet, terğib ve teşvik gibi hususlarda hüccet ve delil olabileceği, ulemâ tarafından kabul edildiği ve tereddüde asla mahal olmadığı belirtilmekte¹²³ ve yazının devamında *İhyâ* hadislerinin içinde birkaç mevzu yani uydurma hadis olduğunu iddia edenlerin de bulunduğu söylenmekte, bu hususta bütün hadis imamlarının ittifak halinde olmadığı dile getirilmektedir. Bu bağlamda yazara göre isnadsız ri-

¹¹⁶İzmirli, age, s.52-53. Şeyh Safvet Efendi eserinde *İhyâ*'yı överek ve İzmirli İsmail Hakkî'nin "Şerh ve Tahliil" başlıklı yazısına atıfta bulunarak onun "Zehebî *İhyâ*'da çok mevzuat vardır diyor. Zehebî bu hususta müferid değildir. Dârekutnî, Cevzekanî, İbn Nâsir, İbnu'l-Cevzî, İbn Dîhye, Tartuşî, Mâzerî, İbnu's-Salâh, hatta Subkî'de beraberdir," sözlerini sakat bularak, özette İmam Gazzâlî'nin zamanında bile bir takım insanlar *İhyâ*'daki hadislere itiraz ettiklerini, fakat bu itiraz ve tenkidlerin sebebi olarak da iyice tedkik etmemek ve meseleye vakıf olmama olduğunu söyleyerek İrâkî'nin *İhyâ*'nın hadisleri üzerinde yaptığı tahrice uzunca değinmektedir. Bkz. Şeyh Safvet, age, s.23-25.

¹¹⁷İzmirli, age, s.53.

¹¹⁸Şeyh Safvet Efendi, İrâkî'nin kırk senelik gayretiyle *İhyâ*'nın hadislerinin senedlerini tayin ediyor demekte. Bkz. Şeyh Safvet Efendi, age, s.25. İzmirli de buna ama nasıl tayin diyerek tahrir edilen hadisleri içine tayin edilen lafızları şöyle sıralamaktadır: "Cumhur onu zayıf kabul ediyor- zayıf kabul etti- münker hadis- bu hadiste zayıflık vardır- zayıf sendele- bunda cehalet vardır- senesinde meçhul olan birisi vardır- senedi zayıftır- o munkatı'dır- ...hadislerdendir- sahih değildir- senesinde yalancılardan biri vardır- bu hadiste münkerlik vardır- bu hadis içinde cehalet bulunan bir isnadla rivayet edilmiştir- bu hadiste inkita' ve zaaf vardır- isnadında cerh edilen kimse vardır- bu hadisi "Zuafa"sında rivayet etmiştir- isnad hakkında söz söylenmiştir- zayıf isnadla rivayet edilmiştir- isnadında mukerul-hadis vardır- isnadı zayıftır- inkita vardır- hakkında konuşulmuştur- onda cidden zayıflık vardır- o münkerdir- onda bilinmeyen vardır. İşte tahrir olunan hadislerin çoğu böyle tahrir olunmuştur. Bundan başka İrâkî'nin senelerce arayıp bulamadığı" onun aslını bulamadım- bu lafızla onu bulamadım- bu lafızla onu göremedim- onun aslını görmedim- onu bu şekilde bulamadım- onu bulamadım- isnadına vakıf olamadım- aslına vakıf olamadım- onun aslını bulamadım- onun isnadını bulamadım- onun aslı yoktur dediği hadis de göze çaracak derecede yoktur. İrâkî birtakım ehâdîs hakkında da "İsrâiliyyattandır" diyor. Yine merfû gösterilen hayli ehâdîs bulunduğu gibi birtakım ehâdîs "mevzudur, bâtidir, aslı yoktur" sözleri de vardır. Birde *İhyâ*'da birtakım ehâdîs tashih ve tebdil olunmuş, bir takımın da senedleri tebeddül etmiştir. İrâkî bu babda "musannif iki hadisi karıştırmış bir hadis yapmıştır. Böyle mecmu" şekilde bulamadım. Bu pekçok hadiste ayrı ayrıdır" sözlerini sarfediyor. Evet efvah-i ricâlden alınmayıp suhufftan alınırına insantashihnden zor kurtulur. İzmirli, age, s.54-55; Ayrıca bu satırların devamında *İhyâ*'da Zebidî'nin açıkladığı üzere Davud el-Muhabber'in *Kitabu'l-Ak'inden* rivayet edilen hadisler olduğu, merasil-i Hasan (Hasan Basrî'nin murselleri) bulunduğu belirtilmektedir. İrâkî'nin *Elfiye Şerhin*'de naklettiğine göre merasil-i Hasan onlar indinde rüzgar gibidir. Bkz. age, s.55. Burada bir hususu belirtmekte fayda vardır. Gazzâlî'nin *İhyâ*'sının Türkçe'ye yapılan tercümelerinin dipnotlarında İrâkî'ye ait değerlendirmeler eksik verilmiştir. İrâkî'nin "aslını bulamadım" dediği rivayetlere dipnotta işaret mütercimlerin pekçok yerde de "zayıf isnadla" veya "zayıf senedle" kaydını kaldırarak mutlak olarak falan falandan rivayet etmiştir" demekle yetinmişlerdir. Meselâ korkunun faziletiyle ilgili zikredilen "Allah Teâlâ muayyen olan kıyamet günü için bütün canlıları mhaşer yerine topladığı vakit, yakındakiler olduğu gibi, uzaktakiler de aynı şekilde duyacakları bir sesle karşılaşılır. Bu seste: "Ey insanlar, sizi yarattığımdan bugüne kadar hep ben sustum da sizi dinledim..." hadisini İrâkî "Taberânî el-Evsâf'ında, Hâkim *Mustedrek*'inde zaif bir senedle rivayet etmişlerdir" şeklinde değerlendirmesine rağmen, (İrâkî, el-Muğnî, IV, 236 İhyâ zeylinde) Türkçe tercümede "zayıf bir senedle" kısmı kaldırılarak "Taberânî el-Evsâf'ında, Hâkim *Mustedrek*'inde rivayet etmişlerdir", şeklinde değerlendirilmesine rağmen, (İrâkî, el-Muğnî, IV, 236 İhyâ zeylinde) Türkçe tercümede "zayıf bir senedle" kısmı kaldırılarak "Taberânî el-Evsâf'ında, Hâkim *Mustedrek*'inde rivayet etmişlerdir", şeklinde bulunmaktadır (Bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 297, Tercüme eden: Ahmed Serdaroğlu).

¹¹⁹İzmirli, age, s.53-54.

¹²⁰Şeyh Safvet, age, s.86.

¹²¹İzmirli, age, s.87.

¹²²*İhyâ*'nın Ahmed Serdaroğlu tarafından yapılan tercümesine Ahmed Davudoğlu'nun kaleme aldığı takdim ve takriz yazısı, s.-I-VIII.

¹²³Ulemânin hepsinin bu görüşte olduğunu söylemek yanlıştır. Hangi şartlarda zayıf hadislerle amel edileceği ve bu hususta ulemanın görüşleriyle ilgili olarak bkz. Selahaddin Polat, "Zayıf Hadislerle Amel", *EÜİFD*, Kayseri 1985, sy.1, s.83-111.

vayet edilen bu gibi hadislerin çoğu meâl itibarıyla sahih hadislerdir. Bu durumda ona göre bu hadisler manen dahi olsa, yine hadistir. Yazar Gazzâlî'nin sahih hadisleri bırakıp da böyle söz götürür hadisleri kitabına almasına şu cevabı vermektedir: Gazzâlî kitabında naklettiği hadislerin sahih olduğuna kanidir. Unutulmamalıdır ki, o da bir insandır, bazen hata edebilir.¹²⁴ Daha sonra Ubeydullah Küçük tarafından yazılan "Önsöz"de bu gibi meseleler incelenmekte, yazar Gazzâlî'nin hadis bildiğini, kitabına söylediği gibi mevzu hadisler doldurmadığını söylemekte, bunları iddia edenlere de mufteri olduğu gibi bir takım vasıflar izafe etmektedir. Ayrıca Şeyh Safvet ile İzmirli İsmail Hakkı arasında geçen tartışmaya yer verilmektedir.¹²⁵

Bu şekildeki değerlendirmeler araştırma yapmadan, belli ön kabulde, savunmacı bir anlayışla yapılan ve ilmi bakımdan yeterli olmayan değerlendirmelerdir. İsnadı çürük olan, mevzu olan bir rivayet manen sahih demek mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) olmayan bir sözü hadis diye almanın makul bir izahı yoktur.

Gazzâlî'nin bu eseri hususundaki tartışmalar daha uzayacağına benzemektedir. Bu konuda sağlıklı karar verebilmenin objektif araştırmalarla mümkün olabileceği kanaatindeyiz. *İhyâ*'da zayıf veya mevzu hadis var demekle onun değeri düşmez. İçindeki bir kısım hadislere bakıp eserin hepsi hakkında hüküm vermek ve böyle denildi diye tamamen savunmacı bir yaklaşım içerisinde bulunmak sağlıklı bir sonuç ortaya çıkarmaz. Bu yüzden İrâkî'nin çalışması gözönünde bulundurularak *İhyâ*'daki hadisler üzerinde tarafsız değerlendirmeler yapılabilir. Kaldı ki Gazzâlî'nin eserindeki hatalara bazı âlimler dikkat çekmişlerdir.¹²⁶ Ayrıca Gazzâlî kendisinin dahi hadis bilgisiyle ilgili olarak şöyle demektedir: "Benim hadisteki sermayem az ve kabule şayan değildir."¹²⁷

Tasavvufî eserlerdeki hadisler güvenilmeyeceği, çoğunun uydurma olduğu kanaatinden hareket ederek böyle bir yargı içerisinde bulunmak, sınırları belirlenmemiş, istisnâ yönü bulunmayan genel bir hüküm içerisinde yer almak demektir. Bu noktada yapılması gereken şey en azından bir tasavvufî eserin hadislerinin sıhhat dereceleri bakımından durumlarını tesbiti olmalıdır. Ancak şu söylenebilir: İlk dönem ile son dönem arasında büyük fark vardır. Meselâ ilk dönem sûfilerinden Kuşeyrî'nin eserine baktığımızda bu eserde zayıf ve mevzu hadis çok azdır. Bu eserdeki hadislerin takriben %90 kadarı Kütüb-i sitte ve diğer sağlam kabul edile kaynaklarda rivayet edilen hadislerdir. Aynı şeyi son dönem sûfilerinden Bursalı İsmail Hakkı için söylemek çok zordur. Çünkü o Yusuf el-Kardâvî'nin de belirttiği gibi eserlerinde mevzu haberlere yer vermekle beraber, böylesi hadisleri zikretmeyi doğru bulduğunu ve bunu savunan bir avukat konumunda bulunduğunu görüyoruz.¹²⁸ Budan dolayı çok genel olarak -bilhassa son dönem-tasavvuf literatüründe azımsanmayacak miktarda zayıf ve mevzu hadis olduğu söylenebilir.

Şimdi yaptığımız bir çalışmada¹²⁹ tasavvuf literatüründe bulunan ve ana öğretilerine temel teşkil eden hadislerin genel değerlendirmesiyle ilgili bilgiler verelim:

Çalışmaya esas olan hadis sayısı 428'dir. Bunları ilgili oldukları konular itibarıyla tasnif etmek gerekirse şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Tevhid	22
Yaratılış	16
Nübüvvet	11
Velâyet	47
Seyr u sülûk	139
Bilgi Nazariyesi	60
Zikir	26
Semâ	37
Zühd	70
Toplam	428

Bunlardan 8'i tekrar olduğu için 420 hadis değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Hadisler iki yönden değerlendirilecektir. Kaynak ve sıhhat bakımından.

Kaynak bakımından kullanılan hadislerin değerlendirmesi:

Kütüb-i Sitte ile Dârimî'nin *Sünen*'i, Mâlik b. Enes'in *Muvattâ*'ı ve Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inin oluşturduğu dokuz ana hadis mecmuasında mevcut olan hadis sayısı 219'dur. Dokuz ana hadis mecmuası dışındaki eserlerde (hadis, tefsir, tabakat, tarih vb. kitaplarda) yer alan hadis sayısı 120'dir. Zayıf ve mevzu hadisleri ihtiva eden eserlerde yer alan rivayetlerin sayısı 37'dir. Başvurulan kaynaklarda yer almayan ve bulunamayan rivayetlerin sayısı 52'dir.

¹²⁴Ahmed Davudoğlu tarafından yazılan takdim ve takriz yazısı, s.V-VI.

¹²⁵Ubeydullah Küçük tarafından yazılan Önsöz yazısı, s.LXV-LXXI.

¹²⁶İhya şârihi Zebidî, İbnü'l-Cevzî'nin *İhyâ*'daki hatalarla ilgili olarak *İlhamu'l-ehyâ bi eğlati'l-İhyâ* adlı eser; telif ettiğini belirtmektedir. Bkz. Zebidî *İthafu's-Sadetü'l-Muttegin*, I, 38. Ayrıca burada Zebidî, İbn Teymiyye ve İbn Kayyım'ın "Gazzâlî'nin hadis bilgisi azdır" sözünü nakletmektedir. Ayrıca *İhyâ* ve Gazzâlî'yle ilgili geniş bilgi için bkz. Leknevî, *el-Ecvibetu'l-Fâdila*, s.118-120 (Abdulfettâh Ebû Gudde'nin ta'likleri).

¹²⁷M.Şerafeddin, "Gazzâlî'nin Te'vil Hakkında Basılmamış Bir Eseri", s.52.

¹²⁸Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s.126. İsmail Hakkı Tevbe Süresi tefsirinin sonunda yadigaracak bir cüretle şöyle der: "Bil ki, bu sürenin sonlarında Keşşâf sahibinin ve ona uyarak büyük tefsircilerden Kâdî Beyzâvî ve Ebû's-Suûd Efendi'nin de zikrettiği bu hadisler hakkında âlimler ileri geri çok konuşmuşlardır. Onları bazıları kabul ederken, İmâm Sâgânî ve başkaları gibi bazıları da uydurma olduğu iddialarına bîaen nefyetmişlerdir. Kadîr olan Allah affetsin, bu fakir kula zâhir olan bu hadisler ya sahihtir-sağlamdır, ya sakimdir-zayıftır yahut damevzudur-uydurmadır. Şayet sahih-sağlam iseler, onlar hakkında konuşulacak bir şey yoktur. Eğer isnadları zayıf ise, muhaddisler sadece terğîb ve terhib konusunda zayıf hadislerle amelîn caiz oluşunda ittifak etmişlerdir. (...) Eğer mevzu iseler; Hâkim ve başkaları zikretmiştir ki, "Zâhidlerden bir adam, Kur'an ve sürelerin fazileti hakkında hadis uydurma yoluna gitmiş, ona "bunu niye yaptın" diye sorulduğunda, "insanların Kur'an'dan koştuklarını görünce buna engel olmak istedim" demiş. Bu defa kendisine; Nebi (s.a.): "Herkim bana kasden yalan isnad ederse cehennemdeki yerini hazırlasın" buyurdu denildiğinde ise o: "Ama ben O'nun aleyhine değil, lehine yalan söyledim", demiştir. Daha sonra İsmail Hakkı bu şahsın maksadını anlatarak bu tür rivayetleri kabul ettiğini ve savunduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, III, 547-548. Burada şunu söylemek zorundayız: Bir mü'min hakkında yalan söylemek tasavvur edilemez ve yadigarıdırken, Hz.Peygamber'le (s.a) ile ilgili yalan nasıl kabul edilebilir? Bunun mantıklı bir izahı yoktur.

¹²⁹Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Basılmamış doktora tezi, Ankara-1996).

	Hadis sayısı	Yüzdesi
Dokuz ana hadis mecmuası	211	%51.1
Dokuz ana hadis mecmuası dışında	120	%28
Zayıf ve Mevzuat kitaplarında	37	%8.6
Kaynaklarda yer almayan	52	%12.1
Toplam	420	%99.7

Sihhat bakımından kullanılan hadislerin değerlendirilmesi: Sihhat bakımından hadisler makbul ve merdud olmak üzere iki yönden değerlendirilecektir.

Makbul olma bakımından hadislerin değerlendirilmesi:

	Hadis sayısı	Yüzdesi
Sahih	126	%30
Hasen-Sahih	17	%4
Hasen	16	%3.8
Hasen-Garib	16	%3.8
Toplam	175	%41.6

Merdud olma bakımından hadislerin değerlendirilmesi:

	Hadis sayısı	Yüzdesi
Garib	17	%4
Zayıf	89	%21.1
Mevzu	16	%14.7
Kaynaklarda bulunamayan	49	%11.6
Hakkında hüküm verilmemiş olanlar	22	%5.2
Mevkuf	6	%1.1
Toplam	245	%57.7

Şimdi bu bilgiler ışığında şunlar söylenebilir: Kaynak bakımından kullanılan hadislerin yarısından biraz fazlası dokuz ana hadis mecmuasında yer almaktadır. Ancak sihhat bakımından bu hadislerin hepsinin amel edilebilir, makbul hadisler olduğu anlaşılmamalıdır. Çünkü yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi makbul kabul edilen hadislerin, merdud kabul edilen hadislerin oranından az olduğu görülmektedir. Makbul kabul edilen hadislerin hepsinin sahih olmadığı bilinen bir gerçektir. Kaldı ki sahih hadislerin takriben %10'una metin tenkidi yapıldığı da düşünülürse bu oranın ne kadar azaldığı görülür.

Ayrıca hadis rivayeti ve dirayeti yönüyle şunları söylemek mümkündür: İsnada önem vermemeleri ve kendilerine has metodları sebebiyle sūfîlerde kaynak bilinci gelişmemiştir. Metin tenkidi yok denecek kadar azdır. Kullandıkları hadisler siyak, sibak ve sevkedilişleri yönüyle onların anladığı manada kesin konuşmayı mümkün kılacak güç ve kesinlikte değildir. Çünkü kullandıkları bazı hadisler daha çok umumi ifadeleri ihtiva etmektedir.